

תרומתן של מסגרות רשות חסות הנוער להכנת בוגריהן לחיים בקהילה

אמיר פלק רות שטרן-קטרי אמיליה קפרנוב
עירית (אייזיק) ענבר דורי ריבקין

עריכת לשון: רויטל אביב מתוק
תרגום לאנגלית (תקציר): דורי ריבקינ
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

המחקר הוזמן על ידי מינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי ומומן בסיועו.

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל

ת"ד 3886 ירושלים 9103702

טלפון: 02-6557400

brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | שבט תשפ"ד | פברואר 2024

תקציר

רקע

רשות חסות הנוער (להלן: "הרשות") היא יחידה באגף בכיר חוץ-ביתי במינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי, האמונה על מתן טיפול חוץ-ביתי סמכותי כופה כאסטרטגיית התערבות בטיפול בבני נוער במצבים של סיכון מוגבר, סכנה ועבריינות. בני הנוער מושמים במסגרות הרשות מתוקף אחד משני צווים: חוק הנוער שפיטה, ענישה ודרכי טיפול, התשל"א – 1971 וחוק הנוער (טיפול והשגחה) התש"ך – 1960. מסגרות הרשות נועדו לשקם בני נוער אלו על ידי מתן מקום מגן, מספק גבולות, מחנך ומעשיר, המאפשר להם חיים נורמטיביים כבוגרים. אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה (מתו"ה) ומינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי פנו לצוות שילוב חברתי במכון מאיר-רס-ג'וינט-ברוקדייל, בבקשה לערוך מחקר להערכת התרומה של מסגרות הרשות לבוגריהן. מחקר זה הוא רכיב בפרויקט רחב יותר, הכולל גם מדידה של תוצאות החיים של בוגרי המסגרות.

מטרות

- לקבל מידע מעמיק על חוויית השהות במסגרות הרשות (מעונות נעולים ופתוחים), מנקודת המבט של בוגריהן
- לבחון את המוכנות של בוגרי המסגרות לחיים בקהילה ואת האתגרים שעומדים בפניהם ביציאה מן המסגרות
- לבחון את התרומה הנתפסת של מסגרות הרשות למוכנות בוגריהן להשתלבות בחיים בקהילה

שיטה

המחקר נערך בשיטה האיכותנית, וכלל 39 ראיונות עומק מובנים למחצה עם 16 בעלי תפקידים, מהם ארבעה אנשי מטה ומפקחים ברשות, שישה מנהלי מסגרות, שני רכזי בוגרים בפנימיות וארבעה אנשי צוות נוספים ממגוון מסגרות (עובדים סוציאליים ומדריכים); ועם 23 בוגרים ובוגרות של מגוון מסגרות חסות הנוער. ראיינו בעלי תפקידים, בוגרים ובוגרות ממסגרות המיועדות לאוכלוסייה הכללית וממסגרות המיועדות לאוכלוסייה הערבית ולאוכלוסייה החרדית. נוסף על כך נערכה קבוצת מיקוד בהשתתפות ארבעה רכזי התוכנית "מחסות לעצמאות", אשר מלווה את הבוגרים.

ממצאים מרכזיים

מן הראיונות עלו היבטים שונים המשפיעים על הטיפול הניתן במסגרות ועל חוויית השהות בהן:

התהליך הטיפולי – הטיפול במסגרות פועל בשיטת השלבים, שעיקרה מעבר מדגש על גבולות חיצוניים להפנמה של גבולות פנימיים ושל נורמות וערכים נורמטיביים, והגברת תחושת מסוגלות ועצמאות. העבודה הטיפולית היא כוללת, ומתבצעת בכל מרחבי החיים של בני הנוער. הצלחת הטיפול מותנית בהיותו ממושך, באופן שמאפשר לבני הנוער להפנים את מטרות הטיפול ולעבור תהליכים חינוכיים-טיפוליים ארוכי טווח. מן הראיונות עם הבוגרים עלו כמה רכיבים שמסייעים לרתום את בני הנוער לטיפול,

בהם לקיחת אחריות הדרגתית על עצמם ועל אחרים, יכולת הכלה מצד הצוות ומעורבותם בהחלטות הנוגעות לניהול חייהם. בעלי תפקידים ובוגרים מתחו ביקורת על התהליך הטיפולי בחלק מן המסגרות. הביקורת התמקדה בהיעדר תפיסה טיפולית מגובשת, בדגש רב מדי על עיצוב התנהגות על חשבון תהליכים טיפוליים עמוקים ובשימוש באמצעים סמכותיים כופים במסגרות לנערות. נוסף על כך עלו בראיונות עם בעלי התפקידים חסמים מבניים אחדים, כגון נטייתם של בתי המשפט לשחרר בני נוער לפני השלמת התהליך הטיפולי ובלי הכלים המתאימים להשתלבות מוצלחת בקהילה.

לימודים – המרחב הלימודי במסגרות הוא מקור לחוויית הצלחה ומאפשר גילוי חוזקות של בני הנוער. יחד עם זאת, בעלי התפקידים ביקרו את היקף שעות הלימוד ואת מגוון חומרי הלימוד הקיימים במסגרת תוכנית ה"ל".

הכנה לחיים בקהילה – לקראת היציאה ממסגרות הרשות נדרשת הכנה ממושכת הכוללת תהליך של השתלבות הדרגתית בקהילה, מתן כלים פרקטיים לתפקוד יום-יומי, מתן כלים לווטיות רגשי ועמידה בפיתויים, וכן חיבור למסגרות המשך כגון מכינות קדם צבאיות, צה"ל, שירות לאומי, וכדומה. מן הראיונות עולות עמדות מגוונות בנוגע להוסטלים של הרשות. מחד גיסא, בעלי תפקידים תופסים את השהות בהוסטלים כהכרחית עבור בוגרי מעונות נעולים שלא עברו למסגרות פנימייה. מאידך גיסא, אנשי מטה ברשות שוקלים לצמצם את מספר ההוסטלים בעקבות התפוסה הנמוכה ושיעורי הנשירה הגבוהים בחלק מהם. כמו כן בעוד חלק מבוגרי ההוסטלים ציינו לחיוב את המענה שניתן בהם, בוגרים אחרים טענו שלא ניתנו בהם תמיכה וליווי מספקים.

חזרה לקהילה וליווי הבוגרים – הבוגרים חווים קשיים רבים לאחר היציאה ממסגרות הרשות. בין היתר, חלקם מתמודדים עם פערי ידע וקשיי תפקוד שאינם מאפשרים להם לעמוד ברשות עצמם, למרות ציפיתם הרבה להשתלב במסלול חיים נורמטיבי. כמו כן בוגרים רבים חווים בדידות ומתקשים ליצור מעגלי תמיכה חדשים. ישנה חשיבות להשתלבות מהירה במסגרת המשך, כגון השירות הצבאי. מן הראיונות עולה צורך בליווי לבוגרים לשנים רבות, באופן שיותאם לצרכים המשתנים של הבוגרים ויספק להם תמיכה רגשית והכוונה, לצד סיוע מעשי.

שימור וטיפוח הון אנושי – חלק ממסגרות הרשות מתמודדות עם תחלופה גבוהה של המדריכים ותת-איוש של בעלי מקצועות טיפוליים. בעלי התפקידים מצביעים על צורך בשיפור היקף ההכשרות הניתנות לצוותים ואיכותן. נוסף על כך יש לערוך פעילויות שונות כדי למנוע שחיקה בצוותים הטיפוליים, להשקיע בגיבוש העובדים ובטיפוח גאוות יחידה ולשפר את תנאי ההעסקה של אנשי הצוות במסגרות.

המלצות

מן המחקר עולות כמה המלצות, בהן, עידוד המסגרות לגבש תפיסה טיפולית שנשענת על בסיס תאורטי מוצק ונגזרת ממדיניות תפיסת ההתערבות של רשות חסות הנוער; שיפור המענים בתחום הלימודים וההכשרות התעסוקתיות; מתן מקום מרכזי יותר לליווי הבוגרים בסדר העדיפויות של הרשות, בין היתר באמצעות יצירת מנגנון לליווי ארוך טווח מתוך המסגרות; פיתוח מענים אינטנסיביים בתחום התעסוקה וההשכלה עבור בוגרים מהאוכלוסייה הערבית; והגברת המאמצים לשמר ולטפח את ההון האנושי במסגרות, בין היתר באמצעות קביעת תקן אחיד להכשרה ולהדרכה של הצוותים, יישום פרקטיקות למניעת שחיקה ושיפור תנאי ההעסקה במסגרות. חלק מן ההמלצות עולות בקנה אחד עם שינויים שמבוצעים כיום ברשות, והן ממחישות את הצורך בהם.

דברי תודה

ברצוננו להודות לאסתר מזרחי, יועצת מניסיון חיים במכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, על הסיוע החשוב שהעניקה לצוות המחקר בהיכרות עם עולם התוכן, בדיוק מתווי הראיונות ובפרשנות הממצאים.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
1	1.1 מסגרות רשות חסות הנוער
2	1.2 מאפייני בני הנוער השוהים במסגרות הרשות
3	1.3 אתגרים מרכזיים במתן המענה במסגרות הרשות
4	1.4 ליווי בוגרי הרשות בקהילה
5	2. מטרות ושאלות המחקר
5	2.1 מטרות המחקר
5	2.2 שאלות המחקר
7	3. שיטת המחקר
7	3.1 מקורות המידע, בחירת המרואיינים וכלי המחקר
8	3.2 ניתוח הנתונים
9	3.3 אתיקה
10	4. ממצאים
10	4.1 מאפייני הנערים והנערות השוהים במסגרות
11	4.2 התהליך הטיפולי
18	4.3 המרחב החברתי במסגרת
19	4.4 לימודים ופעילויות חוץ-לימודיות
20	4.5 מעברים בין מסגרות
22	4.6 הכנה לחיים בקהילה
24	4.7 חזרה לקהילה וליווי הבוגרים
30	4.8 שימור וטיפוח הון אנושי במסגרות
33	4.9 אתגרים במתן מענה לנערים מקבוצות ייחודיות
37	5. מגבלות והמלצות למחקרי המשך
38	6. סיכום והמלצות
38	6.1 סיכום ממצאי המחקר
40	6.2 שינויים שמתבצעים כיום בחסות
41	6.3 המלצות
43	עוד פרסומים של המכון בנושא
44	מקורות
47	נספח: פירוט המסגרות שמהן רואיינו בעלי תפקידים ובוגרים, לפי סדר א"ב

רשימת לוחות

8	לוח 1: סוגי המסגרות שמהן רואיינו בעלי תפקידים ובוגרים
---	---

1. מבוא

רשות חסות הנוער (להלן "הרשות") היא אחת מהיחידות באגף בכיר חוץ-ביתי במינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי, האמונה על מתן טיפול חוץ-ביתי סמכותי כופה כאסטרטגיית התערבות בטיפול לבני נוער במצבים של סיכון מוגבר, סכנה ועבריינות. הרשות מטפלת בנערים ובנערות עם הקשיים המורכבים ביותר באוכלוסיית בני הנוער בסיכון וסכנה במדינת ישראל. בדרך כלל היא מקבלת את בני הנוער על פי צו בית משפט, לאחר שכל ניסיונות הטיפול הקודמים, בקהילה ובמסגרות חוץ-ביתיות אחרות לסוגיהן, כשלו. מסגרות הרשות נועדו להעניק לבני נוער אלו תהליכים חינוכיים-טיפוליים-שיקומיים על ידי מתן מקום מגן, מספק גבולות, מחנך, מטפח ומעשיר, המאפשר להם חיים נורמטיביים ואיכות חיים טובה כבוגרים (כהן מורנו ואח', 2020).

הרשות מצויה בתהליך מתמשך של בחינת המענה שניתן לבני הנוער השוהים במסגרותיה. בפרט, עולה השאלה באיזו מידה הרשות מצליחה להכין את בוגריה להשתלבות מיטבית בחברה הישראלית. כחלק מהתהליך, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה (מתו"ה) ומינהל של"ם במשרד הרווחה והביטחון החברתי פנו לצוות שילוב חברתי במכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל, בבקשה לערוך מחקר להערכת התרומה של מסגרות חסות הנוער עבור בוגריהן. בהמשך הפרק מתוארים בקצרה המענים הניתנים על ידי הרשות והאתגרים המרכזיים במתן המענים.¹

1.1 מסגרות רשות חסות הנוער

הרשות מפעילה, נכון לחודש אוגוסט 2023, 45 מעונות (מסגרות)² לבני נוער. מסגרות אלו מתפרסות על פי רוב בארבעה מרחבים תפיסתיים-טיפוליים: (א) מרחב המגן (נעול), המוגדר כיחידה פיזית נפרדת המאפשרת שליטה והגנה מרבית לבני הנוער ולצוות, במנותק מהקהילה הסובבת את המעון; (ב) מרחב הקידום (סגור), המוגדר כיחידה טיפולית פנימייתית פתוחה שבה תנאי החיים מתוחמים בגבולות המסגרת, תוך פיקוח ובקרה על הקשר עם הקהילה; (ג) מרחב השילוב, שהוא מסגרת פתוחה שמאפשרת לבני הנוער השוהים בה לקיים אורח חיים עצמאי, בממשק הדוק עם הקהילה (לימודים, חוגים, תעסוקה וכדומה), תוך פיקוח של המסגרת; (ד) מרחב התערבות במשבר, הכולל מעונות מסוגים שונים לצורך הסתכלות וטיפול קצר מועד (יעבץ, 2021).

החלוקה המתוארת לעיל למרחבי הטיפול חופפת ברובה לחלוקה המבנית של מסגרות הרשות (משרד הרווחה והביטחון החברתי, 2023א; רבינוביץ', 2018; שפירא ואח', 2020):

א. מעונות ממשלתיים נעולים – מסגרות שפועלות בהן קבוצות בתנאי נעילה במרחב המגן וכן קבוצות במרחב הקידום עבור שהיות ארוכות טווח. חלק מהמעונות הממשלתיים מיועדים לאבחון ולהתערבות ראשונית במשבר והם מהווים "שער כניסה" למערך המענים ברשות.

¹ להעמקה נוספת אפשר לעיין בדוח המחקר של שפירא ואח' (2023), אשר פורסם לאחרונה מטעם מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל, וכולל סקירה מפורטת על אודות רשות חסות הנוער ומקומה במערך הכולל של מענים חוץ-ביתיים לבני נוער בסיכון בישראל. לסקירה מורחבת על אודות התפיסה הטיפולית ברשות חסות הנוער אפשר לעיין במחקרן של בן-סימון וכאהן-סטרבצ'ינסקי (2016), אשר גם הוא פורסם מטעם המכון.

² לפי נתונים שהתקבלו ממטה הרשות; "קורות גג" המיועדות למתבגרים השוהים ברחוב הוצאו לאחרונה מאחריות הרשות ואינן נכללות בספירה. כמו כן "דירות מדרגה" המיועדות לבוגרי מסגרות רשות חסות הנוער אינן נכללות בספירה.

- ב. פנימיות לשהות ארוכת טווח – מסגרות במרחב הקידום המספקות מענה כוללני לשוהים בהן ומהוות את עיקר המענים ארוכי הטווח ברשות. הממשק של הנער או הנערה עם הקהילה משתנה בהתאם לשלב שלהם בתהליך הטיפולי.
- ג. קהילות טיפוליות – פנימיות ארוכות טווח המיועדות לטיפול בהתמכרויות. משך השהות בקהילה הטיפולית משתנה בהתאם לצרכים של הנער או הנערה.
- ד. הוסטלים כוללניים – מסגרות קטנות במרחב הקידום והשילוב אשר מעניקות מענה כוללני. לעיתים מסגרות אלו מעניקות מענה לצורך ייחודי, כגון מענה לנערים ונערות עם הנמכה קוגניטיבית.
- ה. הוסטלים שילוביים – מסגרות במרחב השילוב הממוקמות בבתי מגורים בקהילה ומעודדות השתלבות במסגרות נורמטיביות של לימודים ועבודה. חלק ממסגרות אלו מיועדות לתת מענה ייחודי לנערים ונערות בני 17 ויותר.
- ו. חלופות מעצר מוסדיות – מסגרות סגורות (לא נעולות) אבחוניות-חינוכיות-טיפוליות במרחב ההתערבות במשבר עבור נוער עובר חוק, לצורך שהייה קצרת טווח אשר בסיומה ניתנות המלצות להמשך טיפול.
- ז. חוות חקלאיות טיפוליות – מסגרות שייעודן הכלה והתערבות בשעת משבר לנערים ונערות המתקשים להתמיד במסגרות הפנימייה וההוסטל. החווה מתמחה בתהליכים טיפוליים אישיים ואינטנסיביים קצרי טווח (כשלושה חודשים), במטרה לאפשר לבני הנוער להשתלב חזרה במסגרת האם ובכך למנוע נשירה או העברה למסגרת נעולה.
- כאמור, המעונות הנעולים הם ממשלתיים ומנוהלים ישירות על ידי עובדי מדינה מרשות חסות הנוער. יתר המעונות מופעלים במיקור חוץ על ידי מפעילים חיצוניים, הזוכים במכרזי הפעלה לתקופות קצובות. למעט תפקידי ההנהלה, גם עובדי המעונות הממשלתיים מועסקים במיקור חוץ על ידי מפעילים חיצוניים (יעבץ, 2021; רבינוביץ, 2020).
- רוב המסגרות מיועדות לנערים או לנערות, אך חלק קטן מן המסגרות במיקור חוץ מיועדות לשני המינים. כמו כן מרבית מסגרות הרשות מיועדות לאוכלוסייה הכללית, אך חלקן מיועדות לבני נוער מן האוכלוסייה הערבית ולבני נוער דתיים או חרדים. כאמור, כמה מסגרות מיועדות לבני נוער שיש להם צורך או מאפיין ספציפי, כגון התמודדות עם התמכרויות או פגיעה מינית באחרים.

1.2 מאפייני בני הנוער השוהים במסגרות הרשות

בני הנוער מוצאים מביתם ומושמים במסגרות הרשות מתוקף חוק הנוער שפיטה, ענישה ודרכי טיפול (להלן "צו שעד"ט"), התשל"א – 1971, וחוק הנוער (טיפול והשגחה) התש"ך – 1960 (בן סימון וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2016). הטיפול במסגרות הרשות מיועד לבני נוער בגילי 12 עד 18, ולעיתים מטופלים בהן גם צעירים בגילים מבוגרים יותר, בין בהחלטת הצעירים עצמם או בין בהארכת צווי שעד"ט על ידי בית המשפט (ניתן להאריך את הצו עד גיל 20).

בשנת 2020 שהו במסגרות הרשות 1,814 בני נוער וצעירים, מתוכם 1,077 נערים (59%) ו-730 נערות (40%) (10 לא ידוע) (משרד הרווחה והביטחון החברתי, 2021). מבין המושמים במסגרות הרשות בשנת 2020, כ-31% הופנו בצו שעד"ט, כ-53% הופנו בצו על פי חוק הנוער טיפול והשגחה וכ-13% הושמו ללא צו בית משפט. כ-37% מהקליטות למסגרות הרשות בשנים 2017–2020 היו למעונות ממשלתיים, והיתר למעונות במיקור חוץ (יעבץ, 2021).

בני הנוער המגיעים למסגרות הרשות חווים קשיים רבים במערך המשפחתי, כולל אלימות מילולית ופיזית במשפחה והזנחה פיזית או רגשית וכן התעללות או ניצול מיני. חלקם מגיעים מבתיים עם הורים בעלי רקע עברייני והיסטוריה של הפרעות נפשיות או התמכרויות (בן סימון וכאהן-סטרבצ'נסקי, 2016; שפירא ואח', 2023). נטען שכרופיל בני הנוער המטופלים במסגרות הרשות הופך למורכב יותר עם השנים. רבים מבני הנוער השוהים במסגרות סובלים ממשבר תפקודי או רגשי, מעורבים במצבי סיכון קיצוניים, בעלי התנהגויות אנטי-סוציאליות, וחלקם מתאפיינים במוטיבציה נמוכה או סובלים מחוסר תפקוד קיצוני. חלק קטן מן המטופלים סובלים מהפרעות אישיות ובעיות נפשיות חמורות או מהנמכה קוגניטיבית, והגיעו למסגרות הרשות לאחר שמסגרות אחרות לא הצליחו לעבוד עימם. כמו כן אופי העבירות שבגינן מופנים בני נוער לרשות חמור מבעבר, ורבים מן המופנים בצווי שעד"ט מופנים בגין עבירות אלימות, נשק ומין קשות (יעבץ ואח', 2019; רבינוביץ', 2020).

ישנם הבדלים בולטים בסיבות ההפניה הנפוצות של נערים ונערות למסגרות הרשות. בעוד אחוזים גבוהים מבני הנוער מופנים בגין עבירות אלימות, רכוש, שימוש וסחר בסמים ועבירות נוספות, מרבית הנערות מופנות על רקע של קורבנות, שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים ופגיעה עצמית. רוב הנערות הן קורבנות לתקיפה מינית, ואחוזים גבוהים מתוכן הן קורבנות של גילוי עריות ויש להן היסטוריה של אובדנות ופגיעה עצמית ושל הפרעות אכילה (בן סימון וכאהן-סטרבצ'נסקי, 2016; שפירא ואח', 2023).

בשאלון שהועבר בשנת 2022 בקרב מטפלים במסגרות חסות הנוער, הוערכו מאפיינים וצרכים של 171 בני נוער השוהים במסגרות. נמצא שכ-29% מהשוהים סובלים מכוסט-טראומה מורכבת (56% מהנערות ו-19% מהנערים). כמו כן כ-36% אובחנו עם הפרעת קשב וריכוז, כ-23% עם לקויות למידה, כ-14% עברו אשפוז פסיכיאטרי בחמש השנים שלפני מילוי השאלון וכ-12% בעלי תפקוד שכלי גבולי. לצד ההתמודדות של רבים מבני הנוער השוהים במסגרות עם קשיים בתחום הרגשי ובתחום המשפחתי, רבים מהם מתאפיינים גם בכוחות, כגון חוכמת חיים, יכולת ביטוי, יכולת לקבל סמכות ומוטיבציה ורצון לשינוי (שפירא ואח', 2023).

1.3 אתגרים מרכזיים במתן המענה במסגרות הרשות

הרשות מתמודדת עם קושי לספק מסגרת מתאימה לכל בני הנוער המופנים אליה. ישנה רשימת המתנה של עשרות בני נוער למעונות הממשלתיים, למרות מאמצים שנעשו בשנים האחרונות לצמצמה על ידי הגדלת מספר המיטות וטיוב המענים. במהלך ההמתנה להשמה, המופנים שוהים במתקן כליאה לנוער או ממשיכים לשהות בקהילה, בסביבה שעלולה לסכן אותם (מבקר המדינה, 2020; רבינוביץ', 2020). כמו כן חסרות מסגרות מסוגים שונים עבור בני נוער מהאוכלוסייה הערבית. בפרט, אין בנמצא מעון אבחוני קצר טווח וחלופת מעצר ייעודית לבני נוער ערבים, וישנו מחסור בפנימיות לנערים ולנערות ערבים. כמו כן ישנו מחסור ניכר במקומות פנויים במעון הנעול המיועד לבני נוער ערבים (רשות חסות הנוער, 2022). משום כך, חלק מבני הנוער הערבים שמופנים לרשות מקבלים מענה שאינו מותאם להם. אתגר נוסף נובע מהפנייתם של בני נוער עם הפרעות פסיכיאטריות למסגרות הרשות, אשר אינן מצוידות בכלים לספק להם מענה מותאם (רבינוביץ', 2020). על פי תקנון עבודה סוציאלית של משרד הרווחה, נוהל 15.2, בני נוער לאחר אשפוז פסיכיאטרי צריכים להיות מופנים למסגרות פוסט-אשפוזיות שאינן באחריות חסות הנוער, אלא באחריות מינהל שירותים אישיים וחברתיים (משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, 2020). עם זאת, בפועל מופנים למסגרות הרשות בני נוער שנפלטו ממסגרות פוסט-אשפוזיות בעקבות בעיות התנהגות.

במשך השנים עלו ביקורות על יכולתן של מסגרות הרשות לספק לשוהים בהן מקום מוגן או מענה הולם לצורכיהם (כהן מורנו ואח', 2020). במחקר שבוצע ב-2008, נערים ששהו במסגרות דיווחו על שכיחות גבוהה יותר של מקרי אלימות מצד נערים אחרים ומצד הצוות, לעומת נערים ששהו בבתי ספר רגילים (Davidson-Arad et al., 2009). כמו כן דוח מבקר המדינה משנת 2020 מצביע על כמה ליקויים בתפעול המעונות הממשלתיים של הרשות, כגון מחסור בנגישות של אנשי טיפול במסגרות, היעדר הנחיות לטיפול בבני נוער שעברו פגיעות מיניות וליקויים בתנאים הפיזיים ובהכשרת הצוות החינוכי-טיפולי במעונות ספציפיים (מבקר המדינה, 2020).

אתגר נוסף נוגע להכנת בני הנוער במסגרות למסלול חיים נורמטיבי המאפשר התפתחות אישית ומקצועית. בעוד בני נוער אלו מתמודדים עם קשיים וחסכים רבים יותר לעומת מרבית בני גילם, לרבים מהם חסר עורך משפחתי והם נאלצים לצאת לחיים עצמאיים בגיל צעיר יחסית, ובמעבר חד מהשהות במסגרת כוללת. במחקר שבחן את תוצאות החיים של צעירים ששהו במסגרות הרשות בטווח השנים 1997–2001, נמצא שבגילי 24–25 מצבם היה טוב פחות במדדים המתייחסים להשכלה, תעסוקה, הכנסה, מצב משפחתי והתנהגות עבריינית, לעומת כלל האוכלוסייה וכן לעומת צעירים מרקע חברתי-כלכלי דומה. יחד עם זאת, נמצא שלצעירים ששהו במסגרות הרשות זמן רב יותר היה סיכוי גבוה יותר להשתלב בתעסוקה יציבה ולהימנע ממעורבות בפלילים, וכך גם לצעירים שהשלימו 12 שנות לימוד (כהן מורנו ואח', 2020).

1.4 ליווי בוגרי הרשות בקהילה

לנוכח הקושי של בוגרי הרשות להשתלב בחיים נורמטיביים בקהילה, הרשות מספקת ליווי וסיוע גם לאחר סיום השהות במסגרותיה. התוכנית העיקרית המשמשת לכך היא "מחסות לעצמאות", המפוקחת על ידי הרשות ומופעלת על ידי מפעיל חיצוני³. במסגרת התוכנית, בוגרי רשות חסות הנוער הזקוקים לסיוע נוסף ומעוניינים בכך זוכים לליווי אישי מותאם, המיועד לסייע להם להשתלב בקהילה ולממש את עצמם מבחינה תעסוקתית ואישית. הקשר עם המלווה מתחיל עוד במהלך השהות במסגרת וממשיך עד כשנתיים לאחר סיום השהות (יעבץ ואח', 2019). עיקר הליווי מתבצע על ידי רכזי התוכנית, אשר נפגשים עם הבוגרים בקרבה למקום מגוריהם. כ-250 צעירים נמצאים כיום בליווי פעיל של התוכנית (הנהלת הרשות, תקשורת בין-אישית מיום 15.1.2024).

תוכנית ליווי נוספת בפיקוח הרשות היא "דירות מדרגה", המיועדת לצעירים בוגרי הרשות בגילי 18–24 חסרי עורך משפחתי, המסוגלים לנהל אורח חיים עצמאי. כיום פועלות 11 דירות מדרגה בפריסה ארצית, כאשר בכל דירה מתגוררים ארבעה או חמישה דיירים. הדיירים מלווים על ידי צוות מקצועי ומשתתפים בשיחות ובסדנאות שונות, אשר נועדו לסייע להם ברכישת מיומנויות לניהול חיים עצמאיים (משרד הרווחה והביטחון החברתי, 2023).

נוסף על תוכניות אלו, המפוקחות ומתוקצבות על ידי הרשות, חלק מהפנימיות בחסות הנוער מלוות את בוגריהן מיוזמתן, באמצעות תקציב שהן מגייסות עצמאית. הליווי משתנה בין המסגרות והוא כולל תמיכה והכוונה בעת הצורך, דירות לשהות זמנית עבור הבוגרים, ולעיתים אף סיוע כלכלי לצורך התפתחות אישית או מקצועית.

³ עד לסוף חודש מרץ 2023 הופעלה התוכנית "מחסות לעצמאות" על ידי על"ם, ומאפריל עברה הפעלתה לידי חברת Edusystems.

2. מטרות ושאלות המחקר

מחקר זה בוחן את התרומה של רשות חסות הנוער לבוגריה מנקודת המבט של הבוגרים ושל בעלי תפקידים ברשות ובמסגרות. המחקר הוא חלק מפרויקט רחב יותר, הכולל גם רכיב של בחינת תוצאות החיים של בוגרי הרשות לאורך זמן בעזרת נתוני שירות צבאי, תעסוקה, השכלה ועוד. לאחר השלמת שני הרכיבים בפרויקט, יופקו מהם מסקנות אינטגרטיביות.

בשנים האחרונות מתוכננים ומתבצעים תהליכי שינוי משמעותיים ברשות, שמטרתם להתמודד בהצלחה עם האתגרים המורכבים הניצבים בפניה. תהליכים אלו צברו תאוצה בשנת 2022/23, והם כוללים בין היתר עדכון תפיסת ההתערבות הטיפולית של הרשות, הקמת מסגרות חדשות, מאמצים לצמצום ניכר של הנשירה, השקעת משאבים רבים בהכשרת הצוותים, הכנסת מערך מדידה והערכה, השקעה באנשי הצוות במסגרות ושינוי בתפיסת הליווי של בוגרי מסגרות הרשות. מחקר זה משקף את תמונת המצב במסגרות הרשות בשלב שבו מרבית השינויים טרם באו לידי ביטוי. יחד עם זאת, מסקנות המחקר והמלצותיו מאפשרות לבחון את נחיצותם של השינויים ומצביעות על כיווני פעולה נוספים.

2.1 מטרות המחקר

המחקר יסייע לרשות לשפר את המענה החינוכי-טיפולי המוענק לבני נוער השוהים במסגרות, את חוויתם של בני הנוער במסגרות ואת מוכנותם להשתלבות מוצלחת בחברה הישראלית. מטרות המחקר הן:

- לקבל מידע מעמיק על חוויית השהות במסגרות הרשות (מעונות נעולים ופתוחים) ועל התהליך הטיפולי במסגרות
- לבחון את המוכנות של בוגרי המסגרות לחיים בקהילה ואת האתגרים שעמם הם מתמודדים ביציאה מן המסגרות
- לבחון את התרומה הנתפסת של מסגרות הרשות למוכנות של בוגריהן להשתלבות בחיים בקהילה, הן בהיבטים של התפתחות קוגניטיבית ורגשית, הן בהיבטים של הקניית כישורים ומיומנויות מעשיות

ממטרות אלו נגזרות שאלות המחקר.

2.2 שאלות המחקר

1. חוויית השהות במסגרות

- כיצד חוו בני הנוער את האקלים החברתי במסגרת?
- מהו אופיו של הקשר בין בני הנוער השוהים במסגרת לאנשי הצוות?
- האם בני הנוער חשו שהם מוגנים במסגרת ושזכויותיהם נשמרות?
- מהו סדר היום במסגרות, וכיצד הוא משרת את צורכי השוהים בהן?
- כיצד חוו בני הנוער את הלימודים ואת הפעילויות החוץ-לימודיות במסגרת?

2. התהליך הטיפולי

- מהי התפיסה הטיפולית המנחה את המסגרות ואת מטה הרשות? האם היא מותאמת למאפייני השוהים במסגרת ולצורכיהם? כיצד היא באה לידי ביטוי במגוון הפעילויות במסגרת?
- כיצד אנשי המקצוע והבוגרים תופסים את איכות וזמינות המענה של אנשי המקצועות הטיפוליים במסגרת?
- מהן השפעות המעברים בין המסגרות על התהליך הטיפולי? כיצד נחוו על ידי בני הנוער?
- מהם הגורמים שעשויים לסייע לתהליך הטיפולי מצד אחד, או להקשות עליו מצד שני?

3. תרומת מסגרות הרשות למוכנות הבוגרים לחיים בקהילה

- באיזו מידה מוכנים הבוגרים לחיים בקהילה, ומהי יכולתם להתמודד עם מטלות בתחומים כגון מגורים, תעסוקה, שירות צבאי/לאומי, ואינטראקציה עם הרשויות (בכלל זה מיצוי זכויות)?
- כיצד תרומת מסגרות הרשות להכנת בוגריהן לחיים המאפשרים התפתחות אישית ומקצועית והשתלבות מוצלחת בחברה הישראלית?
- מהו אופיו של הליווי הנחוץ לבוגרים לאחר חזרתם לקהילה?

4. שימור וטיפוח ההון האנושי במסגרות

- מהם הגורמים לתחלופת העובדים במסגרות ולקושי לגייס עובדים מתאימים?
- כיצד אפשר לשמר ולטפח את ההון האנושי במסגרות?

שאלות המחקר נבחנו תוך התייחסות לקבוצת האוכלוסייה והמגדר של הנערים והנערות.

3. שיטת המחקר

המחקר התבסס על השיטה האיכותנית, וכלל ראיונות עומק שבוצעו עם בעלי תפקידים ברשות ועם צעירים בוגרי מסגרות הרשות, וקבוצת מיקוד שבוצעה עם רכזי ליווי של בוגרי הרשות. לקראת איסוף הנתונים בוצעו שיחות רקע עם בעלי תפקידים במטה הרשות ועם שני יועצים מניסיון שליוו את המחקר, בוגר פנימייה לנערים ובוגרת מעון נעול והוסטל לנערות. האוכלוסייה הרלוונטית למחקר היא כלל בוגרי חסות הנוער בשלוש השנים שקדמו לביצוע המחקר, אשר שהו במסגרות במרחב המגן, הקידום או השילוב.

3.1 מקורות המידע, בחירת המרוויינים וכלי המחקר

ראיונות עומק מובנים למחצה עם בעלי תפקידים ברשות – רואיינו בסך הכול 16 בעלי תפקידים, מהם ארבעה אנשי מטה ומפקחים, שישה מנהלי מסגרות, שני רכזי בוגרים בפנימיות וארבעה אנשי צוות נוספים (עובדים סוציאליים ומדריכים). בעלי התפקידים שרואיינו משתייכים למסגרות מסוגים שונים (מעון נעול, פנימייה, קהילה טיפולית, הוסטל), אשר מיועדות לקבוצות שונות באוכלוסייה (מסגרות לנערים ולנערות; האוכלוסייה הערבית, האוכלוסייה הכללית, האוכלוסייה הדתית-חרדית). עשרה מן הראיונות בוצעו בין אוגוסט לדצמבר 2022 והתמקדו בתהליך הטיפול במסגרות, במוגנות בני הנוער ורווחתם, בתרומתן של המסגרות למוכנות של בוגריהן לחיים בקהילה ובהכשרה ושימור של הצוותים במסגרות. שישה ראיונות נוספים בוצעו בין יוני לאוגוסט 2023, לאחר צבירת ידע משמעותי בראיונות שבוצעו עם צעירים בוגרי המסגרות. הראיונות הנוספים אפשרו לצוות המחקר להשלים פערי ידע ולהעמיק בנוגע לשאלות המחקר. כלל הראיונות התבצעו על ידי צוות המחקר בשיחת וידאו וכל אחד מהם נמשך בין 45 ל-90 דקות. הראיונות הוקלטו ותומללו בהסכמת המרוויינים.

קבוצת מיקוד עם רכזי תוכנית "מחסות לעצמאות" – קבוצת המיקוד נערכה בדצמבר 2022, בהשתתפות ארבעה רכזים עובדי עמותת על"ם, המפעילה של התוכנית באותו זמן. המשתתפים בקבוצת המיקוד היו רכזים עם ותק של יותר משנה, אשר עסקו בתפקידים בליווי הבוגרים בחודשים שלקראת היציאה מן המסגרת ועד שנתיים לאחר היציאה. הרכזים נפגשו עם הבוגרים מדי כשלושה שבועות באיזור המגורים של הבוגרים, סיפקו להם תמיכה והנחיה מעשית וסייעו להם במיצוי זכויותיהם. כל הרכזים משתייכים לאוכלוסייה היהודית וליוו בעיקר בוגרים מאוכלוסייה זאת. קבוצת המיקוד התמקדה במוכנות של בני הנוער ברשות לחיים בקהילה ובאתגרים של בוגרי הרשות לאחר היציאה, מנקודת המבט של הרכזים. כמו כן הרכזים נשאלו על הממשק שלהם עם המסגרות, על האתגרים שלהם במתן המענה לבוגרים ועל הדרכים שבהן אפשר לשפר את הליווי. קבוצת המיקוד התבצעה על ידי צוות המחקר באמצעות שיחת וידאו שנמשכה כשעתיים. היא הוקלטה ותומללה בהסכמת המשתתפים.

ראיונות עומק מובנים למחצה עם צעירים בוגרי הרשות – בין החודשים ינואר לאוגוסט 2023 נערכו ראיונות עם 23 צעירים בוגרי מסגרות שונות (11 בוגרים, 12 בוגרות), אשר רובם הגדול סיימו את שהותם במסגרות כ-6 עד 30 חודשים לפני קיום הראיון. כל המרוויינים שהו לפחות עשרה חודשים במסגרות. המרוויינים שהו במסגרות מסוגים שונים, לרבות מעונות נעולים, פנימיות, קהילות טיפוליות והוסטלים (חלק מן המרוויינים שהו ביותר ממסגרת אחת), והשתייכו למגוון קבוצות באוכלוסייה: ערבים,

יהודים שאינם דתיים ויהודים דתיים או יוצאי החברה הדתית והחרדית. כמה מרואיינים השתתפו בתוכנית "מחסות לעצמאות" או בכריקט דירות המדרגה.

הראיונות התמקדו בחוויות של המרואיינים במסגרות, בכלל זה האינטראקציות שלהם עם המדריכים ועם הצוות הטיפולי, יחסייהם החברתיים במסגרת, כיצד חוו את הפעילויות השונות במסגרת וכיצד הם תופסים כיום את התהליך שעברו. נוסף על כך התמקדו הראיונות בהכנה של הבוגרים לחיים בקהילה ובאתגרים שהם חווים לאחר סיום שהותם במסגרות הרשות. המרואיינים גוייסו בסיוע מטה הרשות ומנהלי המסגרות, אשר העבירו לידי צוות המחקר פרטים של בוגרים שהביעו נכונות להתראיין. אחד מן המרואיינים אותר בשיטת "כדור שלג" דרך מרואיין אחר. הראיונות התבצעו ללא תמורה ולאחר שהובהר למרואיינים שהם לא מחוייבים להתראיין.

מרבית הראיונות התבצעו בטלפון או בווידאו, למעט ריאיון אחד שהתבצע פנים מול פנים, לבקשת המרואיינת. הראיונות נמשכו כ-30 עד 80 דקות. מרבית הראיונות בוצעו על ידי צוות המחקר, למעט שני ראיונות עם בוגרים ערבים, אשר אינם שולטים היטב בעברית. אותם בוגרים רואיינו בערבית על ידי חוקרת מן האוכלוסייה הערבית שנשכרה לשם כך, ועברה הדרכה על ידי צוות המחקר. שני ראיונות נוספים עם בוגרות ערביות התבצעו בעברית, על ידי צוות המחקר. כלל הראיונות הוקלטו ותומללו בהסכמת המרואיינים.

בסך הכול רואיינו בעלי תפקידים ובוגרים מ-19 מסגרות. **לוח 1** להלן מציג את סוגי המסגרות שמהן רואיינו אנשי הצוות והבוגרים במחקר (ר' נספח לפירוט כלל המסגרות שמהן רואיינו אנשי צוות ובוגרים).

לוח 1: סוגי המסגרות שמהן רואיינו בעלי תפקידים ובוגרים

סוג המסגרת	מספר מסגרות ^	מגדר	קבוצה באוכלוסייה
מעון נעול ומעון להתערבות במשבר	8	נערים, נערות	כללי, ערבי
פנימייה	8	נערים, נערות, מעורב	כללי, דתי לאומי, חרדי, ערבי
הוסטל	3	נערים, נערות	כללי
קהילה טיפולית (טיפול בהתמכרויות)	1	מעורב	כללי

^ מסגרת אחת מוגדרת הן כפנימייה הן כמעון נעול.

3.2 ניתוח הנתונים

הראיונות וקבוצת המיקוד תומללו, נותחו ועובדו על ידי צוות המחקר. הראיונות קודדו בסיוע תוכנת "אטלס" לניתוח איכותני בשיטת ניתוח תמטי (שקדי, 2011). הקודים קובצו לתמות מרכזיות שעלו בכל הראיונות או ברובם. תחילה בוצע ניתוח נפרד לבעלי התפקידים ולבוגרי המסגרות, ולאחר מכן בוצעה אינטגרציה בין הניתוחים.

3.3 אתיקה

מערך המחקר קיבל את אישורה של ועדת האתיקה של מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. במהלך הליך אישור ועדת האתיקה עלו סוגיות אחדות: ראשית, עלה קושי בהבטחת אנונימיות לבעלי התפקידים שרואיינו, מאחר שזהותם ידועה למזמיני המחקר. בהנחיית הוועדה, הובהר למרואיינים שאי אפשר להבטיח להם אנונימיות מלאה. כמו כן תפקידיהם של המרואיינים מתוארים בדוח המחקר בכלליות המקשה על זיהוי. סוגיה נוספת נוגעת לאפשרות של זיהוי המרואיינים בוגרי הרשות על ידי מנהלי המסגרות, אשר היו מעורבים בגיוס הבוגרים לריאיון. בהנחיית הוועדה, מנהלי המסגרות התבקשו להפנות לצוות המחקר מספר רב יותר של בוגרים מכפי שרואיינו בסופו של דבר. רק חלק מן הבוגרים שהופנו לצוות המחקר רואיינו, ומאפייניהם מתוארים בדוח המחקר באופן שאינו מאפשר זיהוי. הוקפד להימנע מהפעלת לחץ על הבוגרים להתראיין, ובוגרים שבחרו שלא להתראיין יכלו לעשות זאת מבלי שהדבר יודע למנהלי המסגרות.

4. ממצאים

בפרק זה יוצגו כמה נושאים המשפיעים על הטיפול וחווית השהות במסגרות, כפי שעלו בראיונות שנערכו. תחילה יוצגו מאפייני הנערים והנערות המושמעים במסגרות כפי שהם נתפסים על ידי המרואיינים. לאחר מכן יתוארו תפיסותיהם של המרואיינים בנוגע לתהליכים הטיפוליים, המרחב החברתי והמרחב הפדגוגי והתעסוקתי, מעברים בין מסגרות, וכן סיום השהות והליווי לאחריו. כמו כן יידונו נושא שימור וטיפוח ההון האנושי במסגרות הרשות, ולבסוף האתגרים במתן מענים לבני נוער מקבוצות ייחודיות באוכלוסייה. בנושאים השונים ישנם דגשים שעלו באופן משותף לבוגרים ולבעלי תפקידים כמו גם נקודות מבט שונות שיצרו דגשים ייחודיים לקבוצות המרואיינים השונות.

4.1 מאפייני הנערים והנערות השהים במסגרות

בדומה למחקרים קודמים, גם במחקר הזה ציינו המרואיינים מאפיינים משותפים לרבים מן הנערים והנערות המגיעים למסגרות הרשות. מאפיינים אלו משפיעים על צורכיהם הטיפוליים של בני הנוער ועל יכולתם להיתרם מהתהליך הטיפולי המוצע במסגרות הרשות.

נושא מרכזי שעלה מבעלי התפקידים ומהבוגרים כאחד היה **רקע של פגיעה מינית**. כפי שתואר לעיל, אחוז גבוה מבני הנוער המגיעים לרשות חוו פגיעה מינית או מתמודדים עם פוסט-טראומה מורכבת (בן סימון וכאהן-סטרבצ'נסקי, 2016; שפירא ואח', 2023). אף על פי ששיעורי הפגיעה גבוהים יותר בקרב נערות, חשוב לציין שגם נערים רבים ברשות מתמודדים עם פגיעה וחווים תסמינים פוסט-טראומתיים, חלקם נערים שהופנו לרשות בעקבות התנהגויות אלימות או פוגעות. בעלי תפקידים שרואיינו העלו את הצורך להתאים את הטיפול לאוכלוסייה זו, כפי שיפורט בהמשך.

מאפיין נוסף של הנערים והנערות ברשות הוא **קושי בהיקשרות וחוסר אמון חברתי**, אשר פוגע במיוחד ביכולת ליצור קשרים חיוביים עם דמויות סמכות מבוגרות. קושי זה נוצר בעקבות אירועי חיים של בני הנוער, שבהם חוו קשרים שליליים, נטישה, מעברים בין מסגרות וחוויות שליליות ביחסיהם עם גורמי סמכות. קושי זה מפריע לבני הנוער ליצור יחסי אמון עם אנשי הצוות במסגרת, ומגדיל את המורכבות במעבר בין מסגרות ובהסתגלות לתחלופת צוותים. רבים מן הנערים והנערות שרואיינו סיפרו על חיים לא יציבים עם מעברים רבים בין בתי ספר ומסגרות חוץ-ביתיות. המעברים התכופים, וחויית הנטישה שהתלוותה אליהם, יצרו בקרב בני הנוער תחושה של ארעיות וחוסר שליטה בגורלם. הם רואים עצמם מחוץ למעגל החברתי הנורמטיבי, וחשים שתמיד יהיו שונים, גם אם יעשו מאמץ וישקיעו עבודה רבה בהשתלבות. תחלופת הצוותים הגבוהה בחלק מן המסגרות עלולה להגביר עוד יותר את הקושי בהיקשרות של הנערים, כפי שיוסבר בהרחבה בתת-פרק 4.8.

באתי לא סומך על אף איש צוות, לא על העו"ס ולא על המנהל ולא על המחנך. כביכול שם אצבע מאשימה על כולם" (בוגר)

מאפיינים נוספים שהוזכרו על ידי בעלי התפקידים כוללים שימוש רחב היקף ואף התמכרות **לסמים ולאלכוהול**, וכן התמודדות עם **הפרעות נפשיות חמורות**. כאמור, אף על פי שבני נוער לאחר אשפוז פסיכיאטרי צריכים להיות מופנים למסגרות פוסט-אשפוזיות שאינן באחריות הרשות, מופנים לרשות בני נוער שנפלטו ממסגרות אלו בעקבות בעיות התנהגות. האתגרים הכרוכים במתן מענה לקבוצות אלו באוכלוסייה יפורטו בהמשך.

בעלי תפקידים שרואיניו התייחסו לשהייתם של בני נוער עם מאפיינים וצרכים מגוונים באותן המסגרות. ההבחנה הבולטת ביותר היא בין נערים עם דפוס התנהגותי פוגע ובין נערים פגיעים במיוחד, אשר רבים מהם מתמודדים עם קשיים באינטראקציה חברתית. שהייתם המשותפת של הנערים באותה מסגרת היא קרקע פוריה **למעשי בריונות וניצול**, והצוותים במסגרות משקיעים מאמצים רבים במניעתם. בעלי התפקידים העידו על כך שדפוסים אלו אינם קשורים בהכרח לסוג הצו שעל פיו הופנו הנערים לרשות.

4.2 התהליך הטיפולי

4.2.1 התפיסה הטיפולית בחסות

על פי תפיסת ההתערבות הטיפולית והמדיניות שמתווה מטה הרשות, למסגרות הרשות ישנו חופש ניהולי וטיפולי, והן מצופות לגבש תפיסה טיפולית ברורה שתהווה בסיס לתהליך הטיפולי במסגרת. בדרך זו מטה הרשות מעודד את המסגרות לפתח דרכי טיפול המותאמות לבני הנוער השוהים בהן. בראיונות שבוצעו עם מנהלים, עו"סים ומדריכים ממסגרות שונות עלו מגוון השקפות בנוגע לתהליך הטיפולי הרצוי. יחד עם זאת, מן הראיונות עולים כמה מאפיינים בתפיסה הטיפולית המשותפים למרבית המסגרות ברשות.

התהליך הטיפולי ברשות מתרחש **בשלושה מרחבי חיים**, שהם משמעותיים בחיי הנערים והנערות: רגשי, חברתי ולימודי. עבודה טיפולית מועילה צריכה לבוא לידי ביטוי בשלושת המרחבים הללו, באופן כוללני. הטיפול טובב את הנער והנערה במשך כל שעות היום, לא רק בחדר הטיפול של העובדת הסוציאלית, אלא בהתערורות בבוקר, בסידור החדר, בהכנת ארוחות ובמשחק עם קבוצת השווים במסגרת. ההבנה היא שכל המבוגרים שאיתם באים בני הנוער במגע הם פוטנציאל לדמויות טיפוליות משפיעות, בכלל זה מורים, מדריכי חוגים ואנשי צוות נוספים בתפקידים שאינם טיפוליים בהגדרתם.

בעלי התפקידים מדגישים את חשיבות **הרצף הטיפולי**, לאורך זמן ובמרחבים שונים. המשכיות בטיפול כרוכה בשימור דמויות יציבות בחייהם של בני הנוער לאורך זמן, ובמתן תחושה של עוגן והמשכיות גם במעברים בין מסגרות ואפילו לאחר היציאה מן הרשות. הרצף הטיפולי נחוץ כדי לאפשר לנער לעבור תהליך של שינוי פנימי אשר בא לידי ביטוי בכל תחומי חייו, ואינו מוגבל רק לשינויים התנהגותיים כלפי חוץ. בתוך כך, ישנה הבנה שטיפול המוביל לשינוי פנימי נדרש להיות ממושך, ולא יכול להיות קצר מועד.

מודל הטיפול הבסיסי במסגרות הרשות פועל **בשיטת השלבים**. שיטה זו שואפת לגייס את הנערים והנערות לשיתוף פעולה והתקדמות באמצעות מעבר בין שלבים ראשוניים של החזקה ודגש על גבולות חיצוניים ברורים ותפקוד, לשלבים מתקדמים יותר השמים דגש על הפנמה, מיקוד שליטה פנימי, תחושת מסוגלות ועצמאות. שיטת השלבים מתבטאת גם בשאיפה למעבר מהיר ככל האפשר ממסגרת נעולה למסגרת פתוחה יותר, תוך ניסיון לשמור על הרצף הטיפולי בין המסגרות. היו בוגרים שציינו שהשיטה עזרה להם לשנות דפוסי חשיבה ופעולה, ולהטמיע דרכים נורמטיביות שאפשרו להם להשתלב בחברה עם היציאה מן המסגרת.

הטיפול במרבית המסגרות מבוסס על עקרונות הטיפול הקוגניטיבי-התנהגותי, אשר מתמקד בפעולת הגמלין שבין מחשבות, רגשות והתנהגות. טיפול קוגניטיבי-התנהגותי נמצא בשימוש נרחב בעולם במסגרות לנוער עובר חוק ולנוער הזקוק להגנה (בן סימון וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2016). במסגרות הרשות, עקרונות אלו באים לידי ביטוי בהתוויית סל תגובות מובנה ופרופורציוני להתנהגות הנער, באופן שמקנה לו תחושות ביטחון, יציבות ושליטה. בעלי תפקידים רבים הדגישו את מאמצי המסגרת להטמיע את הקשר שבין מעשים לתוצאות. כמו כן אנשי הטיפול מקיימים עם הנערים והנערות שיח שממוקד בשינוי דפוסי חשיבה בנוגע לעבירות שביצעו בעבר ובנוגע להתנהגותם במסגרת, תוך זיקה בין אופני ההתמודדות בעבר ובהווה. ישנן מסגרות המסתמכות על עקרונות של DBT (Dialectical Behavioral Therapy) שהיא שיטה טיפולית קוגניטיבית-התנהגותית המיועדת להתמודדות עם מצבים רגשיים מורכבים (MacPherson et al., 2013).

בעלי תפקידים רבים מדגישים את החשיבות של הקניית **גבולות וסדר יום** ברורים במסגרת, במיוחד בשלבים הראשונים של הטיפול אך גם בהמשך. ארגון שעות היום והלילה לפי סדר יום קבוע מרגיע את "הסערה הפנימית" של הנערים והנערות ומכניס יציבות בחייהם, שהיו מאופיינים עד כה בכאוס, חוסר גבולות וחוסר שליטה.

רכיב נוסף שמקבל דגש במרבית המסגרות הוא **חיזוק הקשר בין הנערים והנערות למשפחותיהם**. חלק מן המסגרות אף מנסות לערב את ההורים בתהליך הטיפולי באמצעות שיחות וימי הורים. בעלי התפקידים מודעים למורכבות שביחסים בין חלק מבני הנוער למשפחותיהם, אך סבורים שתמיכה משפחתית תיטיב עימם ותסייע להם לשמר את הישגי הטיפול גם בחופשות וגם לאחר היציאה מן הרשות חזרה לקהילה. חלק מן המרואיינים תיארו מצבים שבהם ניסו לשמר קשר עם משפחות שהיו מקור לפגיעה בעבר, מתוך מודעות לחשיבות הקשר להמשך ובמטרה לבנות יחס נכון ובריא בין הקטין למשפחתו.

4.2.2 רתימת הנערים והנערות לתהליך הטיפולי

בוגרים ובעלי תפקידים שרואיינו ציינו כמה רכיבים שמסייעים לבוגרים להירתם לתהליך הטיפולי ולהפנים את מטרותיו:

- **היכולת של הצוות להכיל התנהגויות מאתגרות** – גם כאשר הנערים והנערות מתנהגים בניגוד לכללים או "בועטים" בסביבה, חשוב להם להרגיש שהצוות נמצא שם עבורם, עוזר להם ללמוד להתמודד עם הקשיים, לא מוותר עליהם ולא מתייאש מהם. בדרך זו, הם רואים שהצוות ראוי לאמונם.

” ואז הייתי רואה שאכפת להם מאוד אם אני בורחת או לא, פתאום אני רואה את המדריך שלי יושב איתי בחוץ ומנסה לשכנע אותי, והקבוצה האישית שלי באה אחרי וכאילו ואני הולכת וממשיכים ללכת... כאילו, ולא ויתרו עליי, ואנשים באו אחרי, כאילו 12 בלילה ועדיין אנשים באים איתי. ואז אחרי חודשיים עוד פעם ניסיתי לברוח ועוד פעם לא ויתרו לי” (בוגרת)

- **לקיחת אחריות הדרגתית** – לקיחת אחריות במרחבי החיים השונים מאפשרת לבני הנוער לחוות את הכוחות שיש בהם ולגייסם לתהליך הטיפולי. השוהים במסגרות הרשות נושאים חוויות כישלון וחוסר הצלחה, ולכן יש לסייע להטמיע בהם את האמונה ביכולותיהם. לשם כך, עם התקדמות התהליך הטיפולי, הנערים והנערות מקבלים שליטה רבה יותר בניהול סדר

היום. הם מקבלים אחריות על תחומים כגון הכלבייה או הגינה, וחונכים בני נוער בשלב התחלתי יותר בטיפול. תהליך זה של קבלת אחריות מחזק את הדימוי העצמי של בני הנוער, והם מציבים לעצמם מטרות שאפתניות מתוך אמונה ביכולותיהם.

” בסוף העניין במקום הזה שבסוף ככל שעובר הזמן אתה מתקדם, אתה מקבל עצמאות, נותנים לך את העצמאות חזרה [...] שאתה מגיע לשלבים ממש מתקדמים נותנים לך את הבחירה. אם אתה ממש התקשית בלימודים ואתה ממש מתקשה ואתה מחליט שאתה מוותר, אז נותנים לך את האופציה לבחור. אני גם הייתי במקום הזה, הייתי אמור לסיים בגדול את הקהילה שמה והחלטתי להישאר עוד שנה, עוד כמעט שנה החלטתי להישאר כדי לסיים בגרויות” (בוגר)

■ **רפלקציה** – יכולתו של הנער להתבונן בעצמו, ברגשותיו ובשינוי שמתחולל בו מסייעת לו להפנים את מטרות הטיפול, ומקנה לו נקודת ראות נכונה להתמודדות עם אתגרים בהמשך. מדריכים ואנשי טיפול מעודדים את בני הנוער לחשוב על מקורות ההנעה שלהם בעבר ובהווה, וכן על העתיד שהם רוצים לעצמם. בתוך כך, הם מטמיעים שיח רגשי שמאפשר להם להתמודד עם החוויות והטראומות שמלוות אותם. פירות התהליך באים לידי ביטוי בראיונות עם הבוגרים, אשר רבים מהם מציגים תפיסה עצמית מגובשת שאינה מאפיינת צעירים בגילם. בראיונות סיפרו הבוגרים על אותם רגעים, שבהם הם הבינו את המשמעות של המקום שבו הם נמצאים, וההשפעות על המשך חייהם.

” הייתי עושה את אותן שיחות עם עובדת סוציאלית, הייתי עושה את אותן שיחות פשוט בהפרשים [...] ארבעה, חמישה חודשים, ופתאום רואים איך אני עונה דברים אחרים, איך החשיבה משתנה [...] מה שאתה מרגיש. איך היית פועל בסיטואציות מסוימות בנוגע לשאלות. וזה תמיד עוזר לבוא ולומר איך עבר עליך היום או השבוע, אז אתה חושב על מה שעשית וזה חשיבה אחרת, כי אתה עכשיו יושב ואתה רגוע ואתה חושב על מה שקרה ואולי פתאום תוך כדי שאתה מספר אתה מבין שפה לא היית בסדר ופה פירשת משהו לא נכון, להבין איפה אתה טועה ואיפה אתה לא טועה ואיך אפשר להתקדם קדימה” (בוגר)

■ **מעורבות נערים ונערות בהחלטות הנוגעות לחייהם** – שינוי פנימי לאורך זמן דורש מחויבות מן הנער לתהליך מורכב, קשה ורווי תסכולים. מחויבות זו מתאפשרת על ידי מתן אפשרות בחירה ותחושה של הנער שדעתו מובאת בחשבון ושהוא שותף מלא בעיצוב וניהול התהליך שעליו לעבור. מתן “קול” לבני הנוער מקנה להם תחושת בעלות על הטיפול ומחזיר להם את תחושת השליטה.

” אחת הבחורות הגיעה ושיתפה אותה במחשבות אובדניות [...] המטפלת אומרת, אני מחובת המקצוע שלי חייבת לדווח, אבל אני נותנת לך את האופציה להחליט מתי זה יהיה [...] וככה הבחורה מרגישה יותר בטוח לבוא לספר [...] זה מדהים בעיניי ומאוד חשוב – שיש להן יכולות החלטה על החיים” (בוגרת)

” תקשיבו גם לבנות שמתמודדות ותתנו להן להביע את דעתן. גם אם במצב סיכון ולפעמים הן עושות בחירות לא מושכלות לגבי העתיד בהרבה דברים הן יודעות מה הכי נכון להן ואל תסתכלו עליהן דרך הטייטל של נערה בסיכון כי הן שקופות בעיני כל העולם” (בוגרת)

- **תפירת "חליפת טיפול" אישית** – בוגרים תיארו מצבים שבהם חשו "שקופים" למערכת, לעומת מצבים אחרים שבהם חשו שהצוות הטיפולי מבין אותם, מביא בחשבון את צורכיהם ומנסה להתאים להם את המענה הטיפולי. בהתאם לכך, בוגרים ובעלי תפקידים הדגישו את הצורך במעטפת טיפולית רחבה ומגוונת, שמאפשרת לצוות להתאים לכל נער "חליפת טיפול" אישית. המוטיבציה של בני הנוער בטיפול גדלה באופן ניכר כאשר חשו שהוא מותאם לצרכים שלהם.

” אל תסתכלו על הבנות בתוך דוחות ודפים. אם תסתכלו עליהן בתוך הדוחות אז תראו את כל הפעמים שהיא הביאה בדיקות שתן לא נקיות ואת הפעמים שהיא ברחת אבל אתם לא תראו את כל הפעמים באמצע שהיא קרעה את התחת לעשות דברים” (בוגרת)

- יצירת מוטיבציה פנימית לשינוי הכרחית להשלמת התהליך הטיפולי ולשימור ההישגים גם לאחר מעבר לסביבה שמספקת פחות גבולות והחזקה. על פי הראיונות עם הבוגרים, הנקודה שבה מתרחשת ההפנמה אינה קשורה בהכרח למעבר בין השלבים במסגרות הרשות, אלא היא שיאו של תהליך אישי עמוק שמאפשר מעין "מעבר פאזה". לעיתים, השינוי שמוביל למוטיבציה פנימית מגיע דווקא מתוך נקודת משבר. חלק מן הבוגרים תארו אירועים או נקודות בזמן שהיו ציון דרך משמעותי בתהליך הטיפולי:

” בגיל 17 הזזתי את הקיר. דברים שאמרו לי פשוט חלחל בפנים. דברים שדיברו איתי יום יום, יום יום, [...] אז את אומרת לעצמך אמרו לי ככה [...] תפסיקי להכחיש” (בוגרת)

4.2.3 ביקורת על התהליך הטיפולי ברשות

- חלק מבעלי התפקידים והבוגרים שרואיינו מותחים ביקורת על התהליך הטיפולי וקוראים לשיפורו. לעיתים הביקורת מתמקדת בתפיסה הטיפולית עצמה, ולעיתים היא מתמקדת בפער שבין התפיסה הטיפולית ליישומה בשטח:

- **תפיסה טיפולית שאינה מגובשת** – מן הראיונות עם בעלי התפקידים בולט הפער שבין מסגרות שנשענות על היגיון תאורטי מוצק שמנחה את כלל המענים במסגרת, ובין מסגרות שמתמקדות בהתמודדות עם הצרכים המיידיים של בני הנוער, ואינן מונחות על ידי תפיסה טיפולית מגובשת. כאמור, מטה הרשות מאפשר למסגרות לנהל את התהליך הטיפולי בהתאם לתפיסתן, כנגזרת מתפיסת ההתערבות של הרשות. עם זאת, כמה בעלי תפקידים טענו שהמטה צריך להיות פעיל יותר בגיבוש תפיסה טיפולית כוללת, המסתמכת על ידע תאורטי עדכני ועל ניסיון מן השטח. נטען שהרשות צריכה לבחון לעומק את מדיניותה בנוגע לגישה התאורטית המנחה את הטיפול, את שעות הטיפול הפרטני והקבוצתי שיש להקצות לכל נער ונערה, את המעברים בין המסגרות ואת אופי והיקף ההכשרה של אנשי הצוות. כמו כן נטען שהרשות צריכה להקדיש תשומת לב רבה יותר לצורך להתאים את הטיפול לסוגים שונים של מסגרות או מרחבים טיפוליים (מגן, קידום, שילוב).

” התפיסה הטיפולית של חסות הנוער לא עושה בכלל דיפרנציאציות בין מעונות, בין מעון אבחוני למעון נעול, בין בנים לבנות. נלך על התפיסות הקלאסיות... ה-12 נערות בקבוצה, מי החליט? מי הוציא את המחקר שאמר? ... אף אחד לא ידע... תשנו תפיסות, אין מה לעשות” (בעל תפקיד)

- **הסתמכות יתר על כלים התנהגותיים** – נטען שחלק מן המסגרות מסתמכות יתר על המידה על כלים התנהגותיים, על חשבון תהליכים ארוכי טווח הנוגעים ליכולתו של הנער לווסת את עצמו מבחינה רגשית והתנהגותית. הדגש על שינויים

התנהגותיים מסייע לתפקוד של בני הנוער במסגרת ומונע בעיות משמעת, אך אינו מוביל לשינוי פנימי שיחזיק מעמד גם לאחר החזרה לקהילה.

” הטיפול במוסדות חסות הנוער מתאפיין בהתמודדות באמצעות כלים התנהגותיים, ולכן כאשר בני הנוער מתמודדים עם קשיים רגשיים מורכבים, למערכת לא קיימים כלים להתמודד עם מורכבות זו: אין לי אפשרות לטפל בהם“ (בעל תפקיד)

אחד מבעלי התפקידים תיאר את התפיסה הטיפולית במסגרת שבה הוא עובד, אשר מתמקדת בהתמודדות ארוכת טווח של הנוער עם החסכים שמניעים אותו. לטענת המראיין, גישה זו יוצאת דופן ברשות:

” ההבדל המהותי זה בשיטת העבודה, בשיטת הטיפול ובהבנה שאנחנו מזמנים את הנערים בעצם לעשות פה טרנספרנס [...] אני משאיר פה מרחב להתפרקות, אני מחפש את האי-ציות, אני מחפש את המרידה“ (בעל תפקיד)

אפשר למצוא הד לביקורת גם בדברי הבוגרים, שתיארו כיצד התאימו את התנהגותם לכללי המסגרת, מבלי שעברו שינוי פנימי מהותי:

” אישית הייתי אוכל את המקום הזה בלי מלח [...] מאוד מזלזל במסגרות האלה, מרגיש קצת כאילו מי הם בכלל, הם לא באמת יכולים לאתגר אותי, אני לא כמו איזה אחד מהסתומים האלה שסתם יצעק וירימ שולחנות, אני אעשה את הדברים בצורה יותר מתוחכמת“ (בוגר)

■ **מענה טיפולי חסר בחלק מן המסגרות** – בחלק מן המסגרות ישנו מחסור באנשי טיפול, והמענה שמקבלים הנערים נפגע בשל כך. בוגרים אף ציינו שבמסגרת שלהם לא תמיד התקיימה שיחה שבועית בין הנוער לעו"ס, כפי שמוגדר בנוהלי הרשות. המענה הטיפולי עלול להיפגע גם בשל הכשרה לא מספקת של מדריכים, כפי שהעידו כמה בעלי תפקידים (יפורט בהרחבה בפרק 4.8). בוגרות מתחו ביקורת על הנטייה להתמודד עם קשיים רגשיים שנובעים מטראומות באמצעות מתן תרופות פסיכיאטריות, וללא ליווי במענה רגשי של הצוות הטיפולי:

” יש פסיכיאטר של הפנימייה, מגיע כל כמה זמן, אז אם מישהי כאילו לא מצליחה לישון, בחרדות או בדיכאון, אז כן הוא נותן לה כדורים, ואז היא כאילו לוקחת אותם, לא עוזרים, ואז היא חוזרת אליו“ (בוגרת)

■ **טיפול שאינו מותאם למגדר** – בעלי תפקידים אחדים העלו צורך בהטמעת תפיסה מכוונת מגדר, לנוכח ההבדלים הבולטים בפרופיל הרגשי וההתנהגותי בין נערות ונערים. כאמור, מחקרים מצביעים על כך שאחוז גבוה יותר מן הנערות מתמודדות עם פוסט-טראומה מורכבת, שמתבטאת לעיתים קרובות במצוקה רגשית קשה. מצוקה זו עלולה להוביל להתנהגויות שפוגעות בנערות, כגון שימוש בחומרים ממכרים או ניצול על ידי גברים (שפירא ואח', 2023). בעלי תפקידים שרואיינו טענו שנערים ונערות מגיבים אחרת לטיפול סמכותי כופה, ובפרט לפרקטיקות ריסון פיזי כגון אחיזות ו"פסק זמן" (נעילה לבד בחדר משולל גירויים). בעוד אצל הנערים טיפול מסוג זה מאפשר התארגנות מהירה והתכווננות להמשך הטיפול, נערות עלולות לחוות את הטיפול בכלים סמכותיים כופים כשחזור של הפגיעה וכטראומה נוספת, במיוחד כאשר הוא נעשה בנוקשות וללא תשומת לב

למצבה הרגשי של הנערה. כמו כן לעיתים קרובות ביטויי אלימות בקרב נערות נובעים מהצפה רגשית כתוצאה מההתמודדות עם הטראומה, והתגובה אליהם צריכה להיות מותאמת לכך. תגובות שאינן מותאמות מצד הצוות עלולות אף להוביל לשחזור של הטראומה:

” זאת אומרת הצרכים של הבנות שהם גם הרבה יותר גדולים והן הרבה יותר פגועות, והעוצמות והצרכים שונים לחלוטין. אני אומר לכם, בגדול הרבה יותר קל להעסיק בנים מבנות, הרבה יותר קל” (בעל תפקיד)

” שאלות ששאלתי את עצמי האם מעון נעול לנערות זה בכלל המודל הנכון, אם זה עוזר להן במשהו, אני לא בטוח... ה”פסקי זמן”, ושחזור חווית האונס, גברים שלוקחים אותי, ואני מרגישה שוב ושוב שפוגעים בי מינית” (בעל תפקיד)

בוגרות העידו שנערות המתמודדות עם פוסט-טראומה מורכבת חששו לספר לצוות על פגיעות עצמיות ומצוקה בשל החשש שיאשפזו אותן. כמו כן בעוד חלק מן המסגרות מספקות לנערות טיפול רגשי שמותאם להתמודדות עם פוסט-טראומה מורכבת, בוגרות ממסגרות אחרות מעידות על היעדר מודעות של הצוות לדרך הנכונה לטפל בנערות במצבן. בפרט, הן טוענות שבמסגרת לא היה מי שיכיל אותן בין המכשירים הטיפוליים, אשר לעיתים קרובות היו מותירים אותן עם הצפה רגשית:

” אחרי שיחות עם העובדת סוציאלית פתאום התחרפנו, פתאום היה להן קשה, בכו איזה שלוש ארבע שעות. זה קשה, תשמעי וואלה את במקום נעול, מדברת עם איזה עו”סית אחת לשבוע, ונשארת עם זה לבד” (בוגרת)

■ **קושי להתמודד עם שימוש בסמים ובחומרים ממכרים** – נושא נוסף שעלה בראיונות עם בעלי התפקידים היה השימוש בסמים ובחומרים ממכרים. נערים ונערות רבים בכלל מסגרות הרשות, משתמשים בסמים ובחומרים ממכרים כמנגנון הגנה אשר עוזר להם להתמודד עם חוויות החיים הקשות. לצד מספר מצומצם של מסגרות המתמחות בגמילה מסמים, מרבית המסגרות הנעולות נאלצות לסייע מפעם לפעם לנערים ונערות לעבור תהליך גמילה בכוחות עצמן, ללא הכשרה מתאימה של הצוות.

” אני יכולה [נאלצת] לעבוד עם נערות שגם מצד אחד אני גומלת אותן מסמים, למרות שאני לא יודעת לגמול מסמים, אין לי את ההכשרה לגמול מסמים [...] הדרך שהן מתמודדות עם טראומה כרגע, כשהן נכנסות אלינו, ורק נכנסות, זה באמת דרך סמים... זאת ההתמודדות שלהן. זאת אומרת, ככה הן בורחות מהכאב האינסופי שהן בתוכן” (בעלת תפקיד)

■ **יחס נוקשה של אנשי צוות** – מרבית הבוגרים שרואינו לא התלוננו על היחס של הצוות כלפיהם. עם זאת, כמה בוגרים ובוגרות ששהו במעונות נעולים מתחו ביקורת על נוקשות ואף תוקפנות של הצוותים, במיוחד בתגובה להפרות משמעת. עלתה ביקורת על אחיזות מכאיבות ועל שליחה ל”פסקי זמן” לשעות ארוכות. כמו כן נטען שחלק מן המדריכים נהגו בחוסר דיסקרטיות וחשפו מידע אישי על אודות בני הנוער. המרואיינים הדגישו את הפגיעה באמון שחוו ואת הנזק שנגרם לתהליך הטיפולי מהתנהגות הצוות. עולה הרושם שבמסגרות אלו הצוותים חסרים הכשרה ומיומנות להתמודד עם תגובות פוסט-טראומתיות וקשיי ויסות רגשי.

” ילד כמוני שחווה הרבה אלימות בתור ילד [...] מגיע למסגרת שאמורים לטפל בו ובסוף הצוות הסמכות גם מתנהג בצורה מאוד בריונית הרבה פעמים, מאוד תוקפנית ... זה רק יפגע עוד יותר בביטחון, מביא עוד יותר תסכול [...] הרבה סיטואציות שלא נכונות שנערים נפגעים ממדריכים שלא תמיד מתנהלים כמו שצריך וכדאי לשים לב לזה וכדאי שזה יהיה הרבה יותר מפוקח” (בוגר)

” לא ידעתי שיש דבר כזה להיות עשר שעות ב”פסק זמן”, זה לא קרה לי. לא ידעתי שפתאום יום אחד אני יכולה להיות יום שלם ב”פסק זמן” בלי לצאת לשירותים בלי כלום. ובמקום להתעסק בלרפא את עצמי ולהמשיך את החיים אני רק התעסקתי בהתנהלויות כל היום ובטראומות לחוות שמה. שמה התחלתי לפגוע בעצמי ברמה יותר קשה ממה שהייתי פוגעת. שמה התחלתי לגעת בסמים הרבה יותר קשים” (בוגרת)

חשוב להדגיש שהטענות שתוארו בפרק זה אינן נוגעות במידה שווה לכל המסגרות. הן רלוונטיות ביתר שאת לחלק מן המעונות הנעולים, אשר מלכתחילה מתמודדים עם אוכלוסייה מאתגרת ומורכבת יותר לעומת הפנימיות וההוסטלים. מסגרות הרשות שונות זו מזו בהיבטים רבים, לרבות היכולת לגייס תרומות לצורך פעילות המסגרת. כמה בעלי תפקידים ציינו כי היכולת להשתמש בתרומות מייצרת מכפיל כוח למסגרת, אשר בא לידי ביטוי במשאבים רבים יותר להדרכת הצוותים ולמענה הטיפולי. הבדל נוסף הוא ביכולת להיעזר במתנדבים של שנת שירות, בבנות שירות לאומי ובמתנדבים בוגרים קבועים, אשר לעיתים קרובות זוכים באמונם של בני הנוער במסגרת ונתפסים כמשמעותיים עבורם.

4.2.4 חסמים מבניים בפני תהליך טיפולי מיטבי

נוסף על ביקורות שהועלו בנוגע למענה הטיפולי, בעלי תפקידים תיארו כמה חסמים מבניים, אשר מקשים על מתן טיפול מיטבי לנערים:

- **קושי לרתום לטיפול בני נוער שהופנו לחסות בצו טיפול והשגחה** – יותר ממחצית בני הנוער שהושמו במסגרות הרשות בשנים 2018–2020, הופנו בצו על פי חוק נוער טיפול והשגחה (יעבץ, 2021). להבדיל מצווי שעד”ט, שאפשר להאריך עד גיל 21, אי אפשר להאריך צווי טיפול והשגחה מעבר לגיל 18. כמו כן בעוד נערים שהופנו בצו שעד”ט עלולים להישלח למתקן כליאה אם ייפלטו מן הרשות, נערים שהופנו בצו טיפול והשגחה אינם חוששים מאפשרות דומה. לנוכח ה”מחיר” הנמוך של היעדר שיתוף פעולה והתנהגויות קשות ומאתגרות, קשה יותר לרתום לטיפול בני נוער שהופנו לרשות בצו טיפול והשגחה, לעומת נערים שהופנו בצו שעד”ט. הקושי רלוונטי במיוחד בשלבים הראשונים של הטיפול, שבהם בני הנוער עוד לא הפנימו את מטרותיו.
- **שחרור בני נוער ממסגרות הרשות בניגוד להמלצתה** – בעלי תפקידים ציינו שישנם מקרים רבים שבהם בני הנוער פונים לבתי המשפט בבקשה לביטול הצו, ומשתחררים ממסגרת הרשות בהחלטת בית המשפט, בניגוד להמלצת אנשי המקצוע ברשות. בני נוער אלו יוצאים לקהילה לפני שהשלימו את התהליך הטיפולי, ולטענת המרואיינים, הם מצויים בסיכון גבוה יותר להידרדר למצבי מצוקה או לעבריינות. חלקם אף מופנים חזרה לרשות לאחר הידרדרות ניכרת במצבם.
- **תפוסת יתר ומאפיינים פיזיים של המעונות הנעולים** – המעונות הנעולים מתאפיינים בכמה בעיות משותפות. הראשונה היא תפוסת יתר, אשר אינה מאפשרת תמיד להפנות אליהם בזמן מתאים בני נוער במצבי משבר ממסגרות פתוחות יותר, לצורך

התארגנות וחזרה למסגרת האם. תפוסת היתר גם מקשה על העברת בני נוער מן המעונות הנעולים למסגרות פתוחות, בשל החשש שלא יוכלו להחזירם אם יתקשו להסתגל למסגרת החדשה. נוסף על כך התנאים הפיזיים בחלק מן המעונות אינם מיטביים עבור השוהים בהם. למשל, מרחב המגן במעון מצפה ים ממוקם במבנה ששימש כבית סוהר בתקופת המנדט הבריטי, ונטען שהאווירה במקום נפגעת מכך. כמו כן השטח שמוקצה למעון נוף הרים, המיועד לאוכלוסייה הערבית, אינו מאפשר למסגרת לפתוח מרחב נפרד לקידום, אף על פי שפרופיל השוהים במעון דורש זאת.

■ **קושי לספק מענה לבוגרי מסגרות פוסט-אשפוזיות** – כפי שתואר לעיל, מסגרות הרשות מספקות מענה לבני נוער המאובחנים עם הפרעות נפשיות, אשר נפלטו מפנימיות פוסט-אשפוזיות בעקבות בעיות התנהגות. נטען שמסגרות הרשות אינן המקום המיטבי לבני נוער אלו, אשר עלולים לשהות במסגרת זמן רב ללא התקדמות ותוך גזילת תשומת לב רבה מן הצוות. עם זאת, ישנם גם מקרים שבהם ההחזקה ההדוקה במסגרת מיטיבה עם אותם בני נוער. לעיתים האבחנה הפסיכיאטרית של הנער מבטאת קושי רגשי, שהוא מצליח להתמודד עימו דווקא במסגרת מחזיקה של הרשות. איש מטה ברשות שרואיין לצורך המחקר העלה את הצורך בהגברת שיתוף הפעולה בין מערכת הרווחה למערכת הבריאות, כדי להתמודד עם מצבים מורכבים שבהם לא ברור מהי המסגרת הנכונה עבור הנער, תוך חיזוק יכולות ההכלה וההחזקה בפנימיות הפוסט-אשפוזיות.

4.3 המרחב החברתי במסגרת

חלק ניכר מן התהליך הטיפולי שהנערים עוברים נעשה במרחב החברתי. מרחב זה חשוב ליכולתם של בני הנוער לייצר לעצמם מערכות יחסים מיטיבות, לקחת אחריות על הזולת, לבנות מיומנויות תקשורת בריאות עם גורמים שונים, ולפרש סיטואציות חברתיות בדרך נורמטיבית. בעלי תפקידים שרואינינו ציינו כי כחלק מסל הכלים הנדרש לנערים ולנערות ישנה חשיבות בהקניית מיומנויות חברתיות, במיוחד מיומנויות תקשורת במצבים בין-אישיים וכן עם נותני שירות, מנהלות בעבודה, מוסדות ממשלתיים וכדומה. ישנן מסגרות שמעודדות את הנערים לשמש חונכים לנערים צעירים יותר ובכך מסייעות להם בהקניית מיומנויות תקשורת בריאות וגם מחזקות את אמונת הנערים ביכולותיהם. רבים מן הבוגרים והבוגרות ציינו את המרחב החברתי כמרחב מחזק, שבו הקבוצה היא משענת רגשית ומאפשרת להם תחושת שייכות.

אחד הבוגרים תיאר את התהליך שעבר, ובו הבין את הצורך לשנות את הפרשנות שלו לסיטואציות חברתיות:

” אפילו דברים הכי קטנים עם עצמי, למשל אני מדליק עכשיו סיגריה ואז בן אדם אומר לי אל תדליק וזה מעצבן אותי – היה לי מחנך שהיה מדהים שהוא חיבר לי את הכול למקום אחד שזה קושי עם סמכות. ואז להתחיל לעבוד שם” (בוגר)

יש לציין שהשהות במסגרות מנתקת את הנערים והנערות מן הסביבה שממנה הגיעו. למהלך זה ישנן השפעות חיוביות מאחר שהוא מאפשר להם לבנות מערך חברתי חדש ובריא יותר. מנגד, במפגש המחודש של בני הנוער עם הסביבה שממנה הגיעו, כאשר הם יוצאים לחופשות או מסיימים את השהות ברשות, נוצרת לפעמים תחושה של בדידות וחוסר שייכות. בני הנוער כבר אינם חשים חלק מן החברה שהגיעו ממנה, אבל גם אין להם חברה חדשה ונורמטיבית שהם באמת מרגישים חלק ממנה.

4.4 לימודים ופעילויות חוץ-לימודיות

למרחב הלימודי ישנו מקום מרכזי במעטפת הטיפולית שמקבלים בני הנוער ברשות. מערכת החינוך במסגרות חסות הנוער מופעלת ברובה על ידי תוכנית היל"ה, המופעלת כיום על ידי החברה למתנ"סים מטעם תחום קידום נוער באגף א' לילדים ונוער בסיכון במשרד החינוך.⁴ תוכנית היל"ה נותנת מענה לחסכים בהשכלת יסוד של נוער בגילי 15–18 שנשר ממסגרות פורמליות. במסגרת התוכנית לומדים התלמידים במסלולים של שמונה, עשר, 12 שנות לימוד ועד להשלמת בגרות מלאה. התוכנית פועלת על פי עקרונות הפדגוגיה הטיפולית, שהיא תפיסה תאורטית ומקצועית העוסקת בקשר שבין תהליכי למידה לנפש התלמיד, ושדוגלת בעמידה בהישגים לימודיים נורמטיביים כדרך להתמודדות עם חוויות של כישלון, אכזבה וכגיעות רגשיות ופיזיות (מויאל, 2018). לצד בתי הספר של תוכנית היל"ה, בחלק מן הפנימיות פועלים בתי ספר שאינם מופעלים על ידי התוכנית, בין היתר מסגרות חינוך מיוחד, מרכזי חינוך טכנולוגיים ובתי ספר של החינוך הממלכתי-דתי. כמו כן בהוסטלים השילוביים לומדים הנערים והנערות במסגרות בקהילה (רשות חסות הנוער, 2022).

בכמה ראיונות עם בעלי תפקידים עלו טענות כי תוכנית היל"ה אינה מתאימה לצורכיהם של בני הנוער ברשות. לטענתם, התוכנית אינה מספקת מבחינת היקף השעות ומגוון חומרי הלימוד, היא מנמיכה את הציפיות מבני הנוער ואינה מאפשרת להם לממש את הפוטנציאל שלהם. בעוד תוכנית היל"ה מיועדת לנוער נושר, בני הנוער ברשות אינם מוגדרים נושרים. הם נמצאים במסגרת ומגיעים לכיתות הלימוד, והמענה הלימודי שהם מקבלים צריך להיות מותאם לכך.

” תוכנית הילה היא תוכנית, אני חושב כרגע, היא לסמן וי. אני מאמין שמגיע לנערים האלה לקבל את מקצועות הלימוד כמו כל נער רגיל בחברה, ולא לגזור מהם, להגיד לי: יש לך 300 ומשהו שעות לחודש, שזה מה שצריך לנצל... אם אני צריך לעשות ישיבה עם המורות זה יבוא על חשבון המורות והמורים, כי אין להם שעות. הלימודים בתוכנית הילה במעונות היא לא ממוקדת מטרה... המורה בתוך הכיתה, לפי המודל הזה, מלמדת גם מתמטיקה וגם גיאוגרפיה לפעמים” (בעל תפקיד).

לצד הביקורת העקרונית על תוכנית היל"ה, חלק מבעלי התפקידים הביעו הערכה לצוות המורים וציינו הצלחות בעבודה עם בני הנוער במסגרת. על פי בעלי התפקידים בחלק מן המסגרות, אחוז ניכר מן הבוגרים מסיימים עם תעודת בגרות ו/או ממשיכים ללימודים גבוהים, גם מבתי ספר שבתוכנית היל"ה. כמו כן רבים מן הבוגרים תופסים את בית הספר כמקום מיטיב שהעניק להם יחס אישי, והמורים נתפסים על ידם כדמויות אכפתיות ומשמעותיות. בני הנוער מגלים מחדש את היכולות שלהם דווקא במקום שבו חוו כישלון וחוסר מסוגלות, ובכך בית הספר מהווה נקודת הזנקה חשובה להצלחת התהליך הטיפולי ברשות. התרשמות זו עולה מראיונות עם בוגרי בתי ספר של היל"ה וכן מראיונות עם בוגרי בתי ספר אחרים ברשות.

נוסף על לימודים פורמליים, מרבית המסגרות שואפות לקיים סדר יום אינטנסיבי ורווי פעילויות, במטרה לספק לנערים תעסוקה שתייצר סדר יום מוקפד ותמנע חוסר מעש. בעלי התפקידים שרואיניו תופסים את הפעילויות שלאחר בית הספר כרכיב בתהליך

⁴ ר' אתר תוכנית היל"ה

הטיפול במסגרת. הם תיארו קורסים שמקנים מיומנויות מעשיות, כגון קורס ספרות, הדפסה בתלת-ממד, תיקון מכשירים סלולריים, דבוראות וסדנאות מלאכה שונות. פעילויות אלו מאפשרות לבני הנוער לגלות חוזקות ותחומי עניין, מקנות תחושת מסוגלות ומכינות אותם מבחינה תפקודית ליציאה לחיים בקהילה. כמו כן בחלק מן המסגרות בני הנוער משתתפים בפרויקטים שמקנים להם את הסיפוק שבעזרה לזולת וראיית האחר, כגון טיפול בבעלי חיים או ליווי ילדים עם אוטיזם.

” אחד הפרויקטים זה של סיוע לבעלי חיים. בחיים לא הייתה להם הזדמנות להציל אחרים, או לסייע לאחרים, תמיד היו קורבנות ולא סייעו להם, ופגעו באחרים מתוך רצון לבלוט, אז ברגע שתביא אותו למצב שהוא יכול לעזור לאחרים... והפרויקט של סיוע לבעלי חיים שנפגעו, הוא נותן להם משמעות, אתה לא מבין את העוצמה של זה, אז אתה יושב איתם ופוגש אותם, ואני מאמין שברגע שנער אומר לעצמו: 'דיר באלאק לפגוע בחיה', אני לא מאמין שהוא יפגע בבני אדם" (בעל תפקיד)

כדוגמה נוספת לפעילות חוץ לימודית שנחווה משמעותית, כמה בוגרות תיארו קורס הדרכה טיפולית שנשלחו אליו כחלק מן התהליך הטיפולי במסגרת. קורס זה, אשר הועבר על ידי מכון חרוב, פתח בכנייהן מבט חדש על חוויות חייהן, יצר עבורן הזדמנות למפגש בלתי אמצעי עם הקהילה והקנה להן יכולת לסייע לחברותיהן במסגרת.

יש לציין שחלק מבעלי התפקידים הביעו צורך לשפר את המענים החוץ-לימודיים ולספק הכשרות עם זיקה לעתיד תעסוקתי איכותי. נטען שההכשרות הנפוצות ברשות (ספרות, סלולר וכדומה) אינן מכוונות את בני הנוער למיצוי הפוטנציאל, אלא מסלילות אותם למעמד חברתי-כלכלי נמוך. עם זאת, נראה שמרבית המרואיינים שהתייחסו לסוגיה תופסים את הפעילויות החוץ-לימודיות בראש ובראשונה כרכיב בטיפול וכאפיק להתפתחות אישית, ולא כאפיק לרכישת מקצוע.

4.5 מעברים בין מסגרות

4.5.1 מעברים בין מסגרות תוך שמירה על רצף טיפולי

המעברים בין מסגרות הם חלק מתפיסת השלבים בטיפול ברשות חסות הנוער. המעבר למסגרת פתוחה יותר נדרש לאחר התקדמות בשלב הטיפולי, או לחלופין בשל צורך טיפולי הנובע מקושי להתמודד בפנימייה (מרחב הקידום) או בהוסטל (מרחב השילוב) ודרישה למעבר זמני למעון נעול (מרחב מגן) או למרחב הכלה בחווה חקלאית טיפולית. יחד עם זאת, רבים מבני הנוער ברשות מתקשים ליצור קשרי אמון באופן שמגדיל את המורכבות במעבר. אחד הבוגרים שרואיינו ציין שהמעברים התכופים בין מסגרות הקשו עליו לתת אמון בדמויות המטפלות, ומרואיין אחר ציין שתחושת הזמניות במסגרת עוררה אצלו חוסר רצון להיפתח מול אנשי הצוות ומנעה ממנו להתקדם בתהליך הטיפולי.

משום כך, בעלי תפקידים רבים ציינו את חשיבות השמירה על הרצף הטיפולי, באמצעות קשר בין המסגרות, הכנה הדרגתית לקראת המעבר, שמירה על קשר עם דמויות משמעותיות והכרה של המסגרת החדשה בשלבים הטיפוליים שעברו בני הנוער במסגרות הקודמות שבהן שהו. כמה בעלי תפקידים ציינו שבמקרים רבים המעברים נעשים ללא הכנה מספקת וללא תיאום בין המסגרות, באופן הפוגע בהצלחתם.

חלק מן המרואיינים התייחסו למעברים הזמניים לצורך טיפול במשבר. כאמור, מעברים אלו מיועדים לבני הנוער השוהים במסגרות במרחב הקידום או השילוב וזקוקים למסגרת מוחזקת יותר, או בני נוער הזקוקים למענה ממוקד כגון טיפול בהתמכרות. אנשי הצוות ציינו את החשיבות בשימור הקשר של הנער עם מסגרת האם, שאליה הוא אמור לחזור בסופו של התהליך הטיפולי הממוקד. המשך הקשר מסייע למנוע את חווית הנטישה, ומגדיל את המחויבות של בני הנוער להמשך הטיפול במסגרת האם. יש לציין כי חלק מן המסגרות הקולטות אינן מעודדות קשר זה, ואף מערימות קשיים על קיומו, באופן שעלול להקשות על הרצף הטיפולי. כמה בוגרים ציינו כי למעבר לצורך טיפול ממוקד יש סיכויי הצלחה גדולים יותר כשהוא נעשה בהחלטה משותפת עם הנער או הנערה:

” הייתה לי חברה שאמרו לה או שאת עוזבת את הפנימייה והולכת ומחפשת לך מקום אחר, כי אמרו שאנחנו לא מצליחים לעזור לך. את חותכת את עצמך כל היום ולנו אין הכלים לעזור לך. היא החליטה לעזוב לרטורנו לטפל בהתמכרות והיא חזרה בשיפור משמעותי כי היא החליטה. זה היה ממקום של בחירה” (בוגרת)

4.5.2 גורמים לנשירה ממסגרות

חלק מן המסגרות מתמודדות עם נשירה של מטופלים, כאלה שלא משתפים פעולה עם התהליך הטיפולי, בורחים מן המסגרת או עוזבים לפני סיום התהליך הטיפולי באמצעות פנייה לבית המשפט וביטול הצו. לעיתים, המסגרת עצמה פולטת את בני הנוער למסגרות אחרות, לאחר הפרות משמעת חמורות חוזרות. בעלי תפקידים ציינו שרבים מבני הנוער הנשירים מתאפיינים בנרמות והתנהגויות עברייניות שעלולות לפגוע במוגנות במסגרת, ולכן אינם מתאימים לשהות בה. כמו כן לרוב מדובר בבני נוער ברמות תפקוד נמוכות אשר מתקשים לקבל סמכות ולהתמודד עם הדרישות הגבוהות וכללי המשמעת הנוקשים בחלק מן המסגרות. חלק מן המרואיינים ציינו שבמרבית המקרים העזיבה תתרחש בשנה הראשונה לשהייה במסגרת, בשלב שבו בני הנוער עוד לא הפנימו את מטרות התהליך הטיפולי והתמסרו לו.

” יש כאלה מצליחים לשכנע את השופט לתת להם ניסיון בקהילה ואז הם עוזבים פה. אבל אלה עם הצו היותר נוקשה ושאינן להם ברירה אלא להיות פה, הזמן הזה שיש לי איתו שנה וחצי בשביל שהוא יבין מה זה המקום הזה ובשביל שהוא יצליח לפתח קשר ולהאמין באנשים, ואז כבר אני לא צריכה את הצו הזה [...] יש גם נערים שהעדיפו ללכת לכלא ולא להיות פה. כי זה מסגרת קשוחה ובכלא לא דורשים ממך לדבר על הרגשות שלך כל הזמן ולא נותנים לך תוצאות ולא יושבים לך פה על הנשמה בכל שנייה ביום ופה כן” (בעלת תפקיד)

בוגרים שהתייחסו לנושא הנשירה התמקדו בעיקר במוטיבציה הפנימית של הנערים והשפעתה על הצלחת התהליך. בוגרי אחת הפנימיות הסבירו שאף על פי שהמסגרת שלהם כמעט אינה “מוותרת” על בני נוער, עליהם להפגין מוטיבציה גבוהה במיוחד כדי להשלים את הטיפול. בדומה לבעלי התפקידים, חלק מן הבוגרים ציינו שרק לאחר תקופה ארוכה הצליחו לפתח מוטיבציה פנימית ולהבין את משמעות התהליך שהם עוברים, ובשלב הראשוני נשארו במסגרת בעיקר בזכות הצו המשפטי. הבוגרים הזכירו גורמים נוספים לנשירה מן המסגרות, כגון היעדר עורף חברתי ומשפחתי אשר מקשה על התמודדות עם קשיים, וקושי לחזור לתהליך התובעני במסגרת לאחר חופשות בבית.

4.6 הכנה לחיים בקהילה

כאמור, הנערים יוצאים מן הרשות, על פי תכנון, לאחר שהייה ממושכת במסגרות שבהן הורגלו לאורח חיים המוכתב על ידי המסגרת. רבים מבני הנוער חסרי עורף משפחתי והם יוצאים לסיטואציה שבה עליהם להתנהל עצמאית, ללא המעטפת המשפחתית שלה זוכים מרבית בני גילם (כהן מורנו ואח', 2020). לכן, אחד האתגרים המשמעותיים בעבודת הרשות נוגע להכנת בני הנוער השוהים במסגרות לחיים בחזרה בקהילה. מן הראיונות עם בעלי התפקידים ועם הבוגרים כאחד עולה צורך בהכנה מקיפה יותר מכפי שמתבצעת כיום במסגרות רבות. ההכנה לחזרה לקהילה כוללת היבטים אחדים, אשר לעיתים קרובות כרוכים זה בזה:

- **השתלבות הדרגתית בקהילה:** בראיונות עם בעלי התפקידים והבוגרים כאחד, הודגשה החשיבות של תהליך להשתלבות הדרגתית בקהילה, עוד לפני היציאה מן הרשות. התהליך יכול להתבצע באמצעות לימודים או עבודה לא מפוקחת מחוץ למסגרת, וכן באמצעות פעולות עצמאיות הכרוכות באינטראקציה עם גורמים מחוץ למסגרת. בעוד אפשר לקיים פרקטיקות כאלו בפנימייה או בהוסטל, קשה בהרבה לקיימן במעונות הנעולים. לכן, חלק מבעלי התפקידים טענו שחזרה לקהילה ישירות מן המעונות הנעולים אינה מציידת את הבוגר בכלים המאפשרים לו להשתלב כראוי בחיים נורמטיביים, ומהווה "מתכון בטוח לכישלון".

”אני רוצה שגם בסוף כל מי שעובדים איתנו מהקהילות, כל הקהילות שעובדות איתנו, שידעו שמ-XXX יוצאים לעוד מקום. אפשר להוסטל פה, אפשר למקום אחר, אבל קהילה היא לא אופציה. אני חושבת שכל עוד האפשרות היא לחזור לקהילה... זה לא באמת אפשרי... זה לא מחזיק” (בעלת תפקיד)

- **כלים מעשיים הנוחצים לתפקוד יום-יומי:** בעלי תפקידים ובוגרים הצביעו על החשיבות של הנחיה בנושאים כגון פתיחת חשבון בנק, פנייה לרופא, תשלום שכר דירה, פרקטיקות לחיפוש מקום לימודים או עבודה, וכן מודעות לזכויות המגיעות להם ממעסיקים ומגופי ממשלה. חלק מן הבוגרים ציינו שההשתתפות בהכנה ניתנה לבחירת בני הנוער במסגרת, ואלו שלא נענו, יצאו לקהילה ללא הכנה.

- **חיבור למסגרות המשך או לגורמים המלווים טרם היציאה מן המסגרות:** בעלי תפקידים ובוגרים הדגישו שההשתלבות במסגרת המשך, בדגש על מכינות קד"צ, צבא, שירות לאומי וכיוצ"ב, צריכה להיות מהירה ככל האפשר, כדי לצמצם את פרק הזמן שבוגר הרשות צריך להסתגל בעצמו לסביבה החיצונית, ללא גורם שמספק לו ליווי והחזקה. רכזי "מחסות לעצמאות" הסבירו שחלק מן המסגרות מפנות אליהם את הנערים זמן קצר לפני היציאה ממנה או אף לאחר היציאה, אף על פי שתהליך הליווי אמור להתחיל כחצי שנה לפני כן. כתוצאה מכך, רכזי התוכנית מתקשים לספק לאותם בוגרים מענה מותאם. נמתחה ביקורת גם על מאמץ מועט מדי בחלק מן המסגרות לשילוב בוגרים בתוכניות שמותאמות לצורכיהם, כגון תוכניות רווחה או קבלת קצבאות. גם הבוגרים העידו על מקרים שבהם קישור מוקדם למסגרת המשך או ליווי סייעו להם, לצד מקרים שבהם נפגעו מכך שיצאו מן הרשות ללא מסגרת המשך.

- **כלים לוויוסות רגשי ולהתמודדות עם מצבי לחץ:** מלבד הכנה לחזרה לקהילה בהיבטים מעשיים, ישנה חשיבות בהקניית יכולות התמודדות, לרבות מיומנויות לעיבוד וויסות רגשי, אשר יקנו לבני הנוער את הכלים להתמודד עם מגוון מצבים מאתגרים שיתקלו בהם מחוץ למסגרת. אחד מבעלי התפקידים שרואיינו אף מתח ביקורת על הדגש שניתן להיבטים מעשיים:

” אני באמת חושב שצריכים להבין שהנערים, שהאוכלוסייה הזאת חוץ מכל מיני פרקטיקה שמנסים ללמד אותם לפתוח חשבון בנק, תראה, ילד שחי בחוויה של חסך, ביום שיקבל משכורת הוא יבזבז אותה כדי למלא את המקום של החסך. זה בכלל לא חשוב כמה תלמד אותו. הרעיון שלנו בטיפול הנפשי הוא לתת טיפול נפשי שתהיה לו קודם כל את היכולת לדבר את החסך הזה, כי רק דרך היכולת לדבר את החסך ואת החוויה של לחיות בחסך, יש סיכוי שתהיה שם תנועה... זה שאני אלמד אותו לנהל חשבון בנק, זה אומר שהוא ידע לנהל חשבון בנק? זה לא, לא נראה לי, הורים בבתים נורמטיביים לא לוקחים את הילדים שלהם ועושים להם שיעור חשבון בנק” (בעל תפקיד)

- **התמודדות עצמאית עם פיתויים ואתגרים:** כמה בעלי תפקידים טענו שהמסגרות מתקשות “לשחרר” את ההחזקה של בני הנוער בשלבים המאוחרים של שהותם במסגרת, ולא נותנות להם מספיק חופש פעולה ועצמאות. אותם נערים צפויים לפתח את היכולת להתמודד עצמאית עם פיתויים ואתגרים שיייתקלו בהם מחוץ למסגרת, במציאות מורכבת יותר, שלא תמיד יש בה גבולות ברורים של מותר ואסור. כאשר המסגרת אינה מאפשרת להם להתנסות בסביבה מבוקרת, תוך הבאה בחשבון של האפשרות למעידה, היא מונעת מן הנער לפתח את כישורי השיפוט וההתמודדות הנחוצים לו תוך כדי תרגול ואימון.

” הכנה מצריכה להעז, יש חשיבות לעטיפה ולביטחון אבל מתישהו צריך לשחרר אותו, להעז לתת להם את החופש והבחירה להשתמש במסגרת המיטיבה ולתת להם להתנסות” (בעלת תפקיד)

4.6.1 שהות בהוסטל כשלב הכנה לחיים בקהילה

ההוסטל (מרחב השילוב) מאפשר לבני הנוער להשתלב בהדרגה בקהילה, תוך כדי קבלת הכוונה וליווי מן המסגרת. כאמור, ההוסטלים ממוקמים בבתים בשכונות מגורים, ובני הנוער השוהים בהם לומדים במוסדות חינוך בקהילה ורבים מהם עובדים בקהילה. בעת הצורך, ההוסטל מעודד אותם לקיים אינטראקציה עם ספקי שירות כגון בנקים ומוסדות רפואיים, ולהתנסות בפעילויות פנאי בקהילה.

רבים מן ההוסטלים אינם בתפוסה מלאה, מה שמעיד על כך שאינם נחווים על ידי המעונות הנעולים כמסגרת המשך מתאימה לבני הנוער השוהים בהם, והם מתאפיינים בשיעורי נשירה גבוהים (רשות חסות הנוער, 2022). הוסטל בתפוסה חסרה אינו בר-קיימה מבחינה כלכלית, וגם אינו מאפשר את הדינמיקות הנחוצות לתהליך טיפולי מיטבי. לכן, עולה טענה מצד גורמים במטה הרשות שיש צורך בצמצום מספר ההוסטלים. בעלי התפקידים שרואיינו מודעים לקושי, אך מרביתם תופסים את ההוסטל כשלב מעבר חיוני לבוגרי המעונות הנעולים שלא השתלבו בפנימייה, ומדגישים שחשוב לשמור עליהם כאפשרות מועדפת עבורם. אחד המרואיינים אף טען שלנוכח חשיבותם של ההוסטלים להשתלבות בקהילה, מסגרות צריכות להשקיע מאמץ רב יותר בהפניית נערים להוסטל, גם אם אינן בטוחות שהם בשלים לכך.

” כחלק מהעבודה של ההוסטל הם כבר מתכוננים ליום של אחרי. זה המיוחדות של ההוסטלים. שיש דיבור בחסות קצת לסגור הוסטלים ולצמצם את זה כי הם ריקים, אז זה חורה לי, כי אני אומרת, אנחנו צריכים לחשוב למה הם ריקים ולמה אנחנו לא מצליחים, אבל לא לסגור אותם” (בעלת תפקיד)

מרואיינים נוספים ציינו שהוסטלים המיועדים לאוכלוסייה בעלת צורך ייחודי, כגון התמודדות עם התמכרויות או פגיעה מינית באחרים, מצליחים לשמר תפוסה ביתר קלות ומספקים טיפול ממוקד וייחודי לקבוצה מוגדרת היטב. כמו כן הובעה העדפה להוסטלים שמהווים מסגרות המשך למסגרות במרחב המגן והקידום ולא מסגרות שעומדות בפני עצמן. בעבר פעלו כמה הוסטלים כאלה, ונטען שהם אפשרו לשמור על הרצף הטיפולי והפחיתו את הקשיים הנובעים מן המעבר.

בדומה למרבית בעלי התפקידים, גם בוגרים ששהו בהוסטל תפסו את השהות בו כחשובה ומועילה. מרואיינים אחדים העידו על צורך בליווי במשא ומתן מול מעסיק, בהבנת הציפיות מהם כעובדים, בהתמדה בעבודה ובהתמודדות עם מכשולים רגשיים. ההוסטל אפשר לאותם נערים להשתלב בעבודה וללמוד כיצד להתנהל מול מעסיקים, אך ממקום מוחזק ועם אפשרות לעיבוד רגשי של חוויותיהם.

” אתה כאילו בחוץ אבל עדיין לא, עדיין יש לך מישהו שתופס אותך לפעמים, שרואה שלא קמת לעבודה, יש לך מישהו שנייה שלא רק הבוס שלך מתקשר אליך לצעוק עליך, יש מישהו שמנסה להבין למה זה קורה, מה עובר עליך ולא זורקים אותך לגמרי” (בוגר)

יחד עם זאת, דעות הבוגרים בנוגע למענה הטיפולי בהוסטלים היו מעורבות, וחלקם חשו שלא קיבלו הכוונה ותמיכה מספקות:

” הם מאוד תומכים באתגרים של העבודה ושל מה שזה מביא, וכן כאילו אם יש איזשהו משבר עם העבודה, הם תמיד שם. אבל מעבר לזה...דבר הכי טכני הכי פשוט, בן אדם פעם ראשונה בחיים שלו יוצא לעבוד, הוא לא יודע לקרוא תלוש, הוא לא יודע מה הזכויות שלו, הוא לא יודע מה, כאילו איך מתמודדים עם אתגרים בעבודה. אז הרבה פעמים אפשר לראות כאילו בהוסטל הזה נערים שכל שני וחמישי מחליפים עבודות ולא מחזיקים מעמד” (בוגר)

4.7 חזרה לקהילה וליווי הבוגרים

החזרה לקהילה נתפסת כנקודת מעבר קריטית עבור בוגרי מסגרות הרשות, שעשויה להשפיע על יכולתם להשתלב בקהילה ולממש את הפוטנציאל שלהם בהמשך חייהם. הרשות מספקת ליווי לבוגרים לאחר היציאה מן המסגרות, ורבים מבעלי התפקידים שרואיינו, לרבות הנהלת הרשות, קוראים להקנות לליווי תפקיד מרכזי בתהליך הטיפולי ולהשקיע בו משאבים רבים יותר.

4.7.1 האתגר בהסתגלות לחיים בקהילה

רבים מבעלי התפקידים שרואיינו, לרבות מנהלי מסגרות, בעלי תפקידים טיפוליים, רכזי "מחסות לעצמאות" ורכזי בוגרים במסגרות, מצביעים על פרק הזמן הראשוני שלאחר החזרה לקהילה כעל נקודת משבר, אשר דורשת תשומת לב רבה מן המסגרות ומן הרשות. פרק זמן זה נמשך לרוב כמה חודשים שבהם הצעיר חוזר לסביבה שממנה הגיע ואשר במקרים רבים לא היטיבה עימו, ועוד לא הספיק להיקלט במסגרת חדשה, כגון צבא, שירות לאומי, דירות מדרגה, או מסגרת בקהילה שמותאמת לצרכיו. לקושי זה רבדים אחדים:

- פער בין התהליך שעברו בוגרי המסגרות ובין המציאות בסביבה שממנה יצאו (כולל משפחתם):** הבוגרים חוזרים לסביבה שאינה בהכרח מיטיבה עימם ועלולה להוביל אותם בחזרה להתנהגות לא-נורמטיבית או למצוקה רגשית, במיוחד אם הם לא השלימו את התהליך הפנימי הנחוץ כדי לעמוד בלחצים של סביבתם. בין היתר, הם נחשפים לפיתויים שנמנעו מהם במידה רבה במסגרת, כגון שימוש בחומרים ממכרים או מכרים המעורבים בהתנהגות עבריינית. הבוגרים מתמודדים עם הקושי לשמר ציר של יחסים מיטיבים בסביבה המורכבת שאליה הם חוזרים.

” הצעיר עושה תהליך טיפולי והמשפחה לא, המשפחה עסוקה בהישרדות, ואז כשהם חוזרים לבית, חוזרים לעולם הפשע. יש לי צעיר שחזר לבית קשה לא תומך, מפורק. חסר שלב ביניים בין המעון לקהילה, אם הצעיר לא חזק הוא לא יוכל להחזיק את זה... הורים גרושים, אימא עם סכיזופרניה... הוא לא הצליח לזוז לשום מקום, השפלות מההורים, והוא בהישרדות” (בעל תפקיד)

- פערי ידע וקושי להסתדר עצמאית:** כפי שתואר לעיל, רבים מן הבוגרים מסיימים את מסגרות הרשות ללא מידה מספקת של ידע מעשי הנחוץ להשתלבות חברתית ותעסוקתית. פערי ידע אלו מייצרים קושי אצל הצעירים למצוא את מקומם בחברה, ועלולים להגדיל את הפיתוי לחזור לפשע או לסביבה שאינה מיטיבה עימם.
- תחושת בדידות וקושי לתת אמון באנשים:** בוגרים רבים חשים בדידות בשל הניתוק מן הסביבה החברתית במסגרת, בשל הצורך לנתק מגע מקשרים שאינם מיטיבים בסביבתם, ולעיתים גם עקב התנכרות מצד הקהילה וצורך "להתחיל מחדש" בסביבה אחרת. בוגרים רבים מתקשים ליצור קשרי תמיכה חדשים מכיוון שמלכתחילה אינם נוטים לתת אמון באחרים.
- מעבר חד ממסגרת עוטפת ומגוננת לחיים שדורשים מידה רבה של עצמאות:** בעלי תפקידים התייחסו לקושי שבמעבר מסביבה מגוננת, שבה הנער זוכה לליווי, להערכה ולתמיכה ויש לו תחושת ביטחון, לסביבה הרבה יותר "כאוטית", שבה הוא צריך להתמודד עם גורמים שאינם תמיד מכוונים לצרכיו, כגון מעסיקים ורשויות המדינה, ושבה הוא נושא באחריות מלאה לתוצאות החלטותיו. לעיתים הצעירים גם נושאים באחריות למעשיהם מן העבר, באופן שמקשה עליהם להתקבל ולהשתלב במסגרות המשכיות נורמטיביות כגון צה"ל.
- צורך בעצמאות שאינו בהלימה ליכולת להיות ברשות עצמם:** רבים מבני הנוער שמסיימים את שהייתם ברשות מונעים מציפיות להשתלבות מהירה במסלול חיים נורמטיבי, והם יוצאים מן המסגרת לאחר תהליך פנימי משמעותי שעברו לשם כך. עם זאת, הקושי שבמעבר וקשיי התפקוד אשר עודם מלווים רבים מן הבוגרים, אינם מאפשרים להם לעמוד ברשות עצמם בהתאם לציפיותיהם גם לאחר היציאה מן המסגרת. הפער בין הציפייה ליכולת לממשה עלול להוביל לפגיעה בדימוי העצמי, למצוקה ולהידרדרות. בשל הציפייה של הבוגרים לחוות עצמאות, חופש והצלחה מיידית, לרבים מהם לוקח זמן עד שהם מבינים את הצורך בליווי, ולעיתים הם מבינים את הצורך הזה באמצע שנות העשרים לחייהם.

” המקום של הנערות שלנו פה, זה פוגש מקום כואב וכגוע, ובעצם שם מראה בלתי נסבלת של כל מה שעברתי בחיים ושל כל ההשלכות והדפוסים שמלווים אותי, עם הדרך שעשיתי, ועם 3 שנים שהייתי ב-XXX, נערה שעשתה פה דרך מדהימה, ועדיין היא יוצאת החוצה והיא צריכה את העזרה הזאת? אני אומרת, הנערות האלה שצריכות את העזרה זה מאוד מאוד מאוד קשה” (בעלת תפקיד)

בדומה לבעלי התפקידים שרואיינו, גם הבוגרים הבליטו את הקשיים שעברו ביציאה ממסגרות הרשות. רבים מהם התייחסו לקושי שבמעבר הפתאומי מן המסגרת ה"עוטפת" לחיים שבחוץ, תוך גדיעת המעטפת הטיפולית שקיבלו במסגרת. לרבים מן הבוגרים אין עורף משפחתי או מקורות תמיכה יציבים, ולכן המעבר המיידית לתפקוד עצמאי הקשה עליהם.

”הכניסו את החיים שלי לבועה, פרחים ולבבות. יצאתי מהפנימייה ואני יכולה להגיד לך שאני לא ידעתי מה לעשות. אני איבדתי את עצמי, וזה כולם ככה [...] הקטע שאת יוצאת ממקום שהוא מוגן ואסוף ועוטף אותך [...] בחיים האמיתיים לא מעניין אף בוס אם את עכשיו חוטפת התקף חרדה או אם את לא יכולה להגיע לעבודה כי המצב הנפשי שלך לא נותן לך לצאת מהמיטה והוא פשוט יפטר אותך. ואין לזה כמעט הכנה בהרגשה שלי” (בוגרת)

בוגרים גם העידו על תחושת זרות שנמשכת זמן רב, למרות הניסיונות להשתלב בחברה הנורמטיבית. תחושת הזרות נובעת מהבנה שעליהם להתמודד עם קשיים רבים יותר מצעירים אחרים בני גילם, אמונה שאנשים שלא חוו קשיים דומים לשלהם לא יוכלו באמת להבין אותם, ותחושה שהחברה ממשיכה לראות בהם חריגים ולעיתים מציבה בפניהם מכשולים בשל עברם, מבלי להתחשב בדרך שעברו ברשות.

”כאילו המון פעמים אתה מבין שאתה חי באיזושהי אשליה, של וואלה אתה עובר איזשהו תהליך ואתה מלך העולם במסגרת וכל הכבוד לך וכזה, אבל עמוק בפנים אתה יודע שברגע שתסיים את זה אז אתה חוזר להיות כלום ומה זה משנה אם יש לך את כל הכלים היפים האלה שקיבלת מהמסגרת אם בסופו של דבר אתה לא עטוף בחברה נורמטיבית. החברה הנורמטיבית גם לא רוצה לקבל אותך” (בוגר)

חלק מן הבוגרים סיפרו כי הוצעה להם מסגרת מעבר, כגון דירות מדרגה או מכינה קדם צבאית, אולם הם לא היו מעוניינים מכיוון שחשו צורך לחוות חופש מלא לאחר יציאה ממסגרות הרשות. במבט לאחור חלקם מעידים שזו הייתה כנראה החלטה טובה פחות עבורם וכי למרות ההתנגדות שלהם באותו שלב, הם מבינים את התרומה שהייתה יכולה להיות לשלב מעבר.

4.7.2 השתלבות בשירות צבאי

הצבא נתפס במסגרות הרשות כגוף מיטבי עבור ההשתלבות בחברה הנורמטיבית. הצבא מספק לבוגרי הרשות החזקה הדוקה יותר משירות לאומי או תעסוקה, הוא מקנה להם תחושת משמעות, ומתווה את המשך חייהם לפחות לפרק זמן מסוים. לכן, חלק מן המסגרות מקדישות תשומת לב להכנת הנערים לתפקידים משמעותיים בשירות הצבאי. עם זאת, גורמים במטה הרשות ציינו שחלק מן המסגרות אינן מכירות מספיק את הגורמים הרלוונטיים בצה"ל, וחסרות את הקשרים המקצועיים הנדרשים כדי לקדם את תהליך הגיוס של בוגריהן.

מבין הבוגרים שרואיינו, אלו שעברו מן הרשות לצבא או למכינה קדם צבאית וממנה לשירות צבאי, הביעו שביעות רצון מן המעבר. עם זאת, חלקם התמרמרו על כך שנדרשו לעבור תקופת הערכה בחוות השומר לפני ששולבו ביחידות שמיועדות לכלל החיילים. הם הרגישו כי דרישה זו מבטלת את המאמץ והעבודה הקשה שהם השקיעו במהלך השהות שלהם ברשות, ולא מכירה בשינוי שעברו.

כמובן שעבור חלק מן הבוגרים הצבא אינו מהווה פתרון רלוונטי, בין מדובר בצעירים מן האוכלוסייה הערבית או החרדית, בצעירים שביצעו עבירות קשות מאוד והצבא מסרב לגייסם, או בצעירים שרמת התפקוד שלהם אינה מאפשרת להם להשתלב במסגרת צבאית. מכאן עולה צורך לשלב את אותם בוגרים במסגרות מותאמות יותר למצבם.

4.7.3 ליווי הבוגרים מטעם המסגרות

חלק מן הפנימיות מספקות ביוזמתן מערך ליווי לבוגריהן, מתקציב שמגויס על ידן עצמאית. הן מעסיקות לשם כך רכזי בוגרים, שאחראים הן להכנת בני הנוער לקראת החזרה לקהילה ולמסגרות ההמשך, הן לקשר עם הבוגרים לאחר שיצאו מן המסגרת. בעלי תפקידים שרואיינו באותן פנימיות תופסים את ליווי הבוגרים כשלב המשך מרכזי ברצף הטיפול, אשר עליו להימשך לטווח ארוך, מעבר לשנים הראשונות מחוץ למסגרת. הם תופסים את המסגרת שלהם כסוג של חלופה הורית עבור אותם צעירים, מה שמייצר ביטחון וקשר מיטיב. הרצף הטיפולי בין השהות במסגרת לליווי שלאחריה מקנה לבוגרים תחושת זהות ושייכות ורצון רב יותר לשתף פעולה עם הליווי. הבוגרים אינם נדרשים לשמור על קשר רציף עם המסגרת, אך באפשרותם לפנות אליה כאשר הם זקוקים לתמיכה או לעזרה מעשית. כמו כן ישנם ערוצי תקשורת כגון קבוצות ווטסאפ, ובחלק מן המסגרות ישנה דירת בוגרים שבאפשרותם לשהות בה בהתאם לצורכיהם. בעלי התפקידים רואים תועלת רבה בליווי שאינו שופט את הבוגרים ואינו דורש מהם להתחייב לסדר יום מסוים, או לשמור על קשר קבוע עם המסגרת, אלא מביא בחשבון את הצורך שלהם בעצמאות. מרואיינים מכמה פנימיות תיארו מקרים שבהם בוגרים פנו אליהם שנים רבות לאחר היציאה מן המסגרת, אל תוך שנות העשרים המאוחרות והשלושים של חייהם לצורכי התייעצות או עזרה.

” כמו שהבת שלי עכשיו בצבא, אז מה אם היא כאילו סיימה י"ב, היא צריכה בית לחזור אליו, ויום אחד היא תשתחרר מהצבא, ועד שהיא תצא לחיים עצמאיים אז היא כנראה תגור בבית, ואז כשהיא תצא לחיים עצמאיים פתאום יש קצת עניינים עם שכר דירה, אז יכול להיות שהיא תחזור יום אחד הביתה. והחברה צריכים כזה...” (בעל תפקיד)

לסיוע בהיבטים חומריים יש מקום מרכזי בליווי שהפנימיות מספקות לבוגרים. המרואיינים התייחסו לסיוע כלכלי לצורך לימודי נהיגה, הכשרה מקצועית וכדומה. לעיתים הבקשה לסיוע מגיעה שנים רבות לאחר היציאה מן המסגרת, וההתייחסות אליה אינה נקבעת לפי נוהל מסודר אלא נתונה לשיקול הדעת ולמשאבים של המסגרת. המרואיינים מתייחסים אל הסיוע כחלק מן "התפיסה ההורית" של הליווי.

כאמור, הליווי לאחר היציאה מן המסגרת מבוסס כיום על משאבים שגויסו עצמאית על ידי המסגרות, וחלק מן המרואיינים הביעו תסכול בשל כך. הבעיה בולטת במיוחד במסגרות קטנות יחסית שאינן נהנות ממשאבים רבים, כגון הוסטלים, שלמרות רצונן לשמור על קשר עם הבוגרים הן אינן מצליחות לעשות זאת. בראיונות עלתה הציפייה למענה מובנה יותר מטעם הרשות, שיענה על הצורך של המסגרות לספק לבוגריהן סיוע כלכלי ומענים מעשיים. כמו כן המרואיינים העידו על צורך בגוף מקצועי שינחה את רכזי הבוגרים ויפנה אותם לגורמים נוספים שבהם אפשר להסתייע בהיבטים מעשיים. מרואיינים אחדים ציינו שבשנה האחרונה שלפני הריאיון ישנה הכרה גוברת מצד הרשות בחשיבות של ליווי מטעם המסגרות, אך נותרה עוד עבודה רבה בנושא.

בוגרים ששמרו על קשר עם המסגרות העידו שהקשר חשוב עבורם, ואכן נותן להם תחושה של בית ושייכות. כמובן שאותם מרואיינים שבחרו לשמור על קשר עם המסגרות חוו את התקופה במסגרת באופן חיובי והעריכו מאוד את התהליך שעברו. הקשר עם המסגרת התבטא בביקורים מעת לעת, בקשר אישי עם מדריכים או מדריכים לשעבר, ובשיחות ומפגשים עם בני הנוער שנמצאים באותה עת במסגרת. יחד עם זאת, היו גם בוגרים שחשו שלא בנוח לפנות בבקשת עזרה למסגרות לאחר שיצאו מהן, גם כאשר ידעו שאותן מסגרות מזמינות את המשך ההתקשרות. מבחינתם, סביר להניח שתשומת הלב של המסגרות מוכנית לבני הנוער השוהים בהן כעת, ואין סיבה לצפות שיהיו מחויבות לאלו שסיימו את הטיפול.

4.7.4 ליווי הבוגרים על ידי תוכניות מטעם הרשות

■ **ליווי מטעם תוכנית "מחסות לעצמאות":** כפי שתואר לעיל, תוכנית "מחסות לעצמאות" מספקת ליווי לבוגרי הרשות המעוניינים בכך, למשך שנתיים מתום שהותם במסגרות. הליווי אמור להתחיל עוד במסגרת כמה חודשים לפני היציאה ממנה, באופן שמאפשר ליצור קשר המשכי ומיטיב בין רכז התוכנית לנער. הליווי ממשיך לאחר היציאה ממסגרות הרשות באמצעות מפגשים אישיים בין רכזי התוכנית לבוגרים מדי כשלושה שבועות, באזור המגורים של הבוגר. הדעות של בעלי התפקידים בנוגע לתוכנית מגוונות, כמו גם רמת שיתוף הפעולה של המסגרות עם התוכנית. חלק מן המרואיינים במסגרות תפסו את הליווי של "מחסות לעצמאות" כחיוני ומשמעותי עבור הבוגרים. אחת המרואיינות הביעה הערכה רבה לתפיסה ביסוד הליווי, המכוונת את הבוגרים לקחת אחריות ולהוביל את התהליך, כאשר הרכזים נמצאים לעזר. עם זאת, מרואיינים רבים יותר התייחסו באופן שלילי למענה שתוכנית "מחסות לעצמאות" מספקת. בפרט, נטען שהיקף המענה של הרכזים אינו מספק; שהליווי צריך להתחיל בשלב מוקדם יותר ולהימשך פרק זמן ארוך יותר לאחר היציאה מן המסגרות; שהיכולת של הרכזים לסייע לבוגרים במישור המעשי מוגבלת מאוד; ושהליווי צריך להתבצע על ידי המסגרת שבה הם שהו ושאותה הם מכירים. חלק מן המרואיינים במסגרות ציינו שמרבית הבוגרים שלהם אינם בקשר עם "מחסות לעצמאות", ונראה שלמסגרות אלו אין נכונות גבוהה לשתף פעולה עם התוכנית.

” אני חושבת שבעיקר החסות לעצמאות עצמו לא פעלו בצורה נכונה, לא מול הנערים שלנו, לא היה להם הרבה מה להציע, הליווי היה תחום בזמן מאוד קצר, שנתיים ליווי לנער שיוצא מ-4 שנים טיפול זה כלום, הם עוד לא מבינים מה הם צריכים בחוץ כבר היו יורים עליהם מלא מלא דברים” (בעלת תפקיד)

כאמור, גם רכזי "מחסות לעצמאות" העידו על קושי בשיתוף פעולה עם חלק מן המסגרות, אשר אינן מיידעות תמיד את בני הנוער על זכותם לליווי, ואינן יוצרות קשר עם הרכז זמן מספק לפני היציאה מן המסגרת. כתוצאה מכך, לא מתאפשר לרכז ללמוד על עברו וצרכיו של הבוגר, באופן שפוגע ביכולת לקשר אותו למענים בקהילה. כמו כן לא מתאפשר לרכז לבנות קשר של אמון עם הבוגר עוד לפני היציאה מן המסגרת. כאשר הבוגרים אינם משתפים פעולה עם התוכנית הרכזים מנסים לחזר אחריהם, אך קשה להם להתמודד עם הצורך של הבוגרים בתחושת עצמאות לאחר השנים ששהו במסגרות חוץ-ביתיות. למרות האתגרים, הרכזים של התוכנית חשים שהם מצליחים לסייע סיוע משמעותי לבוגרים.

במספר קטן של פנימיות ישנו ליווי משולב מצד המסגרת עצמה ומצד "מחסות לעצמאות". רכזי התוכנית ציינו לחיוב את הליווי המשולב, המאפשר לשלב בין שמירה על הרצף הטיפולי ובין בניית אמון לאורך זמן כמו גם שילוב כוחות מבחינת הסיוע.

בדומה לבעלי התפקידים, גם ההתייחסות של הבוגרים למענה של "מחסות לעצמאות" לא הייתה אחידה. חלק מן הבוגרים ציינו לחיוב את הקשר שלהם עם הרכז והעידו שהקשר מסייע להם בהסתגלות לחיים שאחרי המסגרת. במקרים אחרים לא נוצרה שפה משותפת והקשר לא המשיך. גם אותם בוגרים שהפיקו תועלת מן הליווי ציינו שלרוב אין מספיק פניות ביחס לצרכים שלהם, ושהם זקוקים לליווי אינטנסיבי יותר, הכולל יותר סיוע והכוונה באינטראקציה עם גופים שונים (בנק, ביטוח לאומי, מעני רווחה וכדומה). כמו כן הם הביעו צורך בליווי ארוך יותר מן השנתיים שמוקצות לו על ידי הרשות. חשוב לציין שבוגרים חוו משברים ונזקקו לסיוע גם שנים לאחר שסיימו את השהייה במסגרות הרשות, ולעיתים הצורך בליווי התעורר דווקא לאחר שסיימו את מסגרת ההמשך (צבא, שירות לאומי, דירת מדרגה).

■ **ליווי על ידי פרויקט "דירות מדרגה":** בוגרים מעטים יחסית מצטרפים לפרויקט "דירות מדרגה", מכיוון שהצורך של מרבית הבוגרים בעצמאות מקשה עליהם להכיל את הליווי האינטנסיבי והכללים הכרוכים בשהייה בדירה. עם זאת, בעלי תפקידים במסגרות התייחסו אל התוכנית כפתרון יעיל מאוד עבור בוגרים שמסוגלים להכיל את ההחזקה שהיא דורשת. זאת ועוד, הם ציינו שהשפעת התוכנית על הבוגר תלויה מאוד בשותפיו לדירה ובאינטראקציה שלו עם העו"ס המלווה. רושם דומה עלה גם מראיונות עם בוגרים ששהו בדירות, אשר הביעו הערכה חיובית כלפי הפרויקט אך גם הדגישו את ההשפעה של הדינמיקה עם השותפים.

■ **צורך במענים בתחום התעסוקה:** בעוד הליווי בתוכנית "מחסות לעצמאות" מתבסס בעיקר על הנחיה, מן הראיונות עם חלק מבעלי התפקידים עולה צורך במענה אינטנסיבי יותר בתחום ההכשרה המקצועית, ובפתיחת דלתות בעולם התעסוקה עבור הבוגרים. בעלי תפקידים במסגרות העידו שהם מנסים לקשר בין בני נוער לקראת סיום שהותם במסגרת, למקומות עבודה שיוכלו לקלוט אותם, אך לא מדובר בפתרון גורף או בעבודות שמקנות יציבות תעסוקתית לטווח הרחוק. הצורך בסיוע בתחום התעסוקה בולט במיוחד בקרב בוגרים מן האוכלוסייה הערבית, לנוכח היעדר מסגרות המשך רלוונטיות ומיעוט האפשרויות בתחום התעסוקה ביישוביהם (כפי שמפורט בהמשך בסעיף 4.9). השתלבות בעבודה איכותית היא גורם מפתח במניעת הידרדרות לאחר החזרה לקהילה.

ברגע שאתה מחזיר לסביבה הבעייתית, סביר להניח, אפילו כמה שנתת לו פה והענקת לו, במידה ויחסר לו דמי כיס לנהל את היום שלו ויפנו אליו החבר'ה הטובים ויגידו לו: קח את ה-200 שקל ולך תגנוב לנו ותפרוץ לנו, מניח שכן הוא ייכנע, לכן אני מאמין שצריך להכניס אותם, להכשיר אותם למקצועות, לדברים שהם יתפרנסו בכבוד, שהם יחיו בכבוד, שיהיה להם משהו ביד אחרי שיוצאים מהמעון ומהמסגרת שיבכה אם יפסיד אותו" (בעל תפקיד)

4.8 שימור וטיפוח הון אנושי במסגרות

סוגיית ההון האנושי במסגרות עומדת במוקד הדיון הציבורי בנוגע לאיכות המענה בחסות הנוער⁵. תכונות האופי של העובדים, ניסיונם וההכשרה שהם מקבלים, קריטיים להצלחת התהליך הטיפולי ומסגרות רבות מתמודדות עם קושי לגייס או לשמר לאורך זמן עובדים מתאימים לתפקיד. להלן מתוארים האופנים שבהם התהליך הטיפולי מושפע מן ההון האנושי במסגרת, לחיוב או לשלילה. לאחר מכן מתוארות הסיבות המרכזיות לקושי בגיוס ושימור עובדים מתאימים, וכן האמצעים להתמודד עם האתגר, מנקודת המבט של בעלי התפקידים שרואיינו.

4.8.1 חשיבות טיפוח ההון האנושי במסגרת

איכות הצוות ויכולתו להשפיע על בני הנוער קריטיים להצלחת הטיפול, בהיותו המטפל הראשוני והעיקרי בבני הנוער. חלק מבעלי התפקידים ציינו שנוכחות של צוות מיומן בעל מכוונות טיפולית היא המשאב הקריטי ביותר להצלחת הטיפול. מלבד העובדים הסוציאליים, אשר פוגשים את הנערים בתדירות מצומצמת יחסית, עיקר האינטראקציה של הנערים מתבצעת עם המדריכים והמדריכות. מן הראיונות עם הבוגרים עולה שהמדריכים הם הדמויות המשמעותיות ביותר עבורם במהלך שהותם במסגרת, והם אלו שלרוב נמצאים בקו הראשון בהתמודדות עם הקשיים של הנערים ועם הצרכים שלהם.

תפקיד המדריך אינו מבוסס על פרופסיה מוגדרת, אך הוא דורש בין היתר חוסן נפשי, אמפתיה ויכולת הכלה, אחריות, יכולת קבלת החלטות, שיקול דעת ויכולת להציב גבולות. מעטים האנשים שמצוידים בכל אחת מן התכונות והמיומנויות הנחוצות לתפקיד. מאחר שרבים מן המדריכים מתקבלים לעבודה ללא ניסיון בתפקיד דומה, הם לא עברו את ה"מסננת" שמאפשרת להם ולגורם הממין לדעת מראש אם הם מתאימים.

ישנה תחלופה רבה של עובדים, במיוחד של מדריכים, אך לעיתים גם של עובדים סוציאליים. מדריכים רבים אינם נשארים בתפקיד יותר משנה, ואינם צוברים ניסיון בתפקיד. מן הראיונות עם בעלי התפקידים עולה שחוסר הניסיון של המדריכים בא לידי ביטוי בקושי להתמודד עם הפרות משמעת ולמנוע מראש אלימות מצד בני הנוער. אחדים מן הבוגרים גם כן התייחסו לניסיון ולכישורים של המדריכים, וייחסו נוקשות יתר מצידם לחוסר ניסיון, היעדר כלים והבנה לא מספקת של עולמם. נוסף על כך התחלופה במרבית המסגרות מונעת מבני הנוער ליצור קשר יציב עם הצוות. אחד הרכיבים שתורמים לתחושת הביטחון ולנכונות ליצירת קשר של אמון מצד בני הנוער הוא יציבות בדמויות המטפלות לאורך זמן. שינויים תכופים בצוות מעצימים את חווית הנטישה והארעיות של בני הנוער ופוגמים בפוטנציאל הריפוי ביצירת הקשרים. הבוגרים שרואיינו העידו על מצוקה ועל ירידה במוטיבציה בטיפול בעקבות תחלופת אנשי הצוות.

” היא צריכה גם יציבות. יציבות מצד מנהלים, מצד מדריכות וכל שנייה מדריך בא, מדריך הולך, מדריך בא, מדריך הולך ... זה עושה חרדת נטישה מאוד גדולה וזה מטמטם את השכל” (בוגרת)

⁵ ראו למשל הפודקאסט 'חיות כיס', פרק 2 (נויבך ואברהם, 2023).

דרך נוספת שבה תחלופה רבה מדי עלולה לפגוע בתהליך הטיפול היא הסטת תשומת לב הצוות למשברים מידיים על חשבון תהליכים ארוכי טווח. לדברי בעלי תפקידים שרואיינו, אנשי צוות שאינם מתכננים לעבוד במסגרת לזמן ממושך, יתקשו לתת את המקום הראוי לתהליכים טיפוליים שיבשילו בחלוף חודשים רבים או שנים.

נוסף על התחלופה הרבה בצוותים, בעלי התפקידים בחלק מן המסגרות הצביעו על תת-איוש של תקני העובדים הסוציאליים, באופן הפוגע בתדירות המכששים הטיפוליים. כמו כן לעיתים חסרים אנשי צוות טיפולי בעלי הכשרה מתאימה להתמודדות עם בעיות מורכבות, כגון התמכרויות או בעיות פסיכיאטריות.

4.8.2 סיבות לתחלופה ולקושי בגיוס עובדים

מן הראינות עם בעלי התפקידים עולות כמה סיבות לתחלופה הגבוהה בקרב הצוותים ולקושי לגייס עובדים מתאימים. סיבות אלו רלוונטיות ביתר שאת למדריכים, אשר אצלם בעיית התחלופה חריפה יותר. סיבה מרכזית לתחלופה הגבוהה נובעת מהכשרה לא מספקת של המדריכים. בהיעדר נוהל מחייב להיקף ואופי ההכשרה, בחלק מן המסגרות המדריכים אינם עוברים הכשרה מסודרת לפני כניסתם לתפקיד, אלא מצופים לפתח מיומנות תוך כדי העבודה. הם אומנם מקבלים הדרכה שוטפת מן העובדים הסוציאליים במסגרת, אולם איכות ההדרכה והתדירות שלה משתנות בין המסגרות. בהיעדר הכשרה מספקת, המדריכים אינם מקבלים את ארגז הכלים הנחוץ להתמודדות עם האתגרים של התפקיד, ורבים מהם נושרים תוך חודשים ספורים. בין היתר, מדריכים רבים אינם מקבלים את ההכשרה הנחוצה למענה לנערים ונערות המתמודדים עם פוסט-טראומה מורכבת. פרט לתחלופה הגבוהה, תגובות בלתי מותאמות במצבים אלו עלולות להעמיק את הסימפטומים הפוסט-טראומתיים של הנערים והנערות ולפגוע בתהליך הטיפול שלהם.

” אז מדריכים נכנסים בגיל 27, עם כל הכוונות הכי טובות, ועושים הכי טוב שהם יכולים... הם חסרים הכשרות וחסרים תמיכה וחסרים נראות ושיח... העו"סים שמחזיקים את הקבוצה ייפגשו עם המדריכים ויתנו להם כל מה שהם יכולים לתת, אבל זה באמת לא מה שמגיע להם לקבל. זה מעט ממה שמגיע להם לקבל, כדי שבסופו של דבר הנערות יקבלו את מה שמגיע להן לקבל” (בעלת תפקיד)

סיבה נוספת לתחלופה הגבוהה נובעת מן השחיקה הרבה של אנשי הצוות, מדריכים ועובדים סוציאליים כאחד. נוסף על העומס בתפקיד, המדריכים נשחקים בשל הצורך להציב גבולות לבני הנוער ולעיתים אף מתחושת חוסר מוגנות אל מולם. נוסף על כך המדריכים והעובדים הסוציאליים עלולים לחוות טראומטיזציה משנית במגע עם נערים ונערות שעברו טראומה, ותחושות של סזיפיות וחוסר תקווה נוכח הקשיים שחווים הנערים והנערות.

” זה תפקיד שהוא לשאת יום יום עם הנערה עומקים של תהומות, עומקים של כאב, טראומות שנפתחות בחדר ואתה שומע דברים שאתה לא מאמין איך אתה שומע אותם, וזה, עם הדרכה ועם מענה ועם הכול, אתה לא יכול לא לקחת את זה הביתה, אתה לא יכול לא להישחק מזה... אתה פוגש את הרוע, אני אומרת את זה הכי כואב, כן? אתה פוגש רוע בעולם” (בעלת תפקיד)

לבסוף, השכר למדריכים נמוך יחסית ואינו הולם את האופי האינטנסיבי של התפקיד, וגם האפשרויות לקידום הן מעטות. לכן הביקוש לעבודה כמדריכים נמוך מלכתחילה, ואנשים שמצטרפים בכל זאת תופסים את התפקיד כזמני. הביקוש הנמוך מקשה על מנהלי המסגרת לברור את המועמדים המתאימים.

”איך הם נבחרים? זה לא שעומדים בתור ואתה צריך לבחור את הטובים ביותר. אם היינו במצב הזה מצבנו היה טוב ויכולנו לבחור אותם בפינצטה ולחפש את הטובים ביותר ולעשות מיון מאוד מאוד גדול... העבודה היא מאוד קשה, העבודה היא סזיזיפית, העבודה היא לא לגמרי מתגמלת כלכלית... ובסוף כאילו מדריך שחוטף את האש וקשה לו אז הוא בחור צעיר, הוא סטודנט, הוא אומר אני אלך לעבוד במסעדה, בבר כמה שעות ולפעמים מוותר לעצמו מהר“ (בעל תפקיד)

מן הראינות עולים הבדלים בין המסגרות בקושי לגייס ולשמר אנשי צוות, ובאופי ההכשרות וההדרכות במסגרת. אפשר היה להתרשם כי הקשיים שתוארו רלוונטיים במיוחד, אך לא רק, לחלק מן המעונות הנעולים אשר מתקשים לשמר צוות מדריכים מקצועי ומיומן. לעומת זאת, מסגרות המיועדות לאוכלוסייה הערבית מצליחות לשמור על צוותים יציבים יחסית, ייתכן בשל מיעוט חלופות תעסוקתיות ביישובים ערביים. למרות ההבדלים בין המסגרות שנכללו במחקר, כמעט כולן חוות קושי מסוים בשימור העובדים, וכל מסגרת מתמודדת עם האתגר בדרכה.

4.8.3 אמצעים לטיפוח ושימור ההון האנושי במסגרת

לאחר שבעלי התפקידים שרואינו הצביעו על הקושי בגיוס ושימור הצוותים, הם גם הציעו דרכים מספר לשיפור המצב. חלק מן ההצעות כבר מיושמות בשטח, אך עדיין לא בהיקף שהמרוויינים היו מעוניינים לראות:

- **הכשרות והדרכות איכותיות, תוך קביעת קריטריונים מסודרים להכשרות הצוותים:** מרוויינים רבים הדגישו את הצורך בהכשרה מספקת לקראת הכניסה לתפקיד, המלווה בהדרכות שוטפות במהלכו. מלבד הקניית מיומנות ומניעת שחיקה של העובדים הסוציאליים והמדריכים, ההכשרות הן אפיק לפיתוח מקצועי שמגדיל את "כוח המשיכה" של המסגרת. הודגש שההכשרות וההדרכות צריכות להיות מותאמות לאוכלוסייה הספציפית שמטופלת במסגרת, ועליהן לכלול ליווי פסיכולוגי והכוונה להתמודדות עם פוסט-טראומה ופלטפורמות לחיזוק המיומנות של המדריכים כגון חניכה מסודרת על ידי מדריכים ותיקים יותר. כמו כן הוצע לקבוע נהלים ברורים להכשרות מטעם הרשות, כדי להבטיח את המינימום ההכרחי בכל מסגרת. ההכשרות במסגרת צריכות להיבנות כחלק מתפיסה טיפולית כוללת במסגרת וכחלק מאסטרטגיה לפיתוח ההון האנושי בטווח הרחוק.

”אני לא צריך להגיד לך מה המחקרים מוכיחים, מה בסוף משאירים אנשים, זה לא המשכורת, המשכורת היא חשובה... אבל זה לא שאני משלם פה, אנחנו לא יכולים להתחרות במלצר אפילו בבית קפה בנתניה, שמרוויח 60 שקל, 70 שקל לשעה, אני לא יכול להתחרות בזה, אבל אני יכול להציע קרקע להתפתחות אישית“ (בעל תפקיד)

- **מפגשי עמיתים ופעילויות מחוץ למסגרת להתמודדות עם השחיקה בצוותים הטיפוליים:** הוצע לקיים כינוסים ומפגשי עמיתים מטעם הרשות בקרב הצוותים הטיפוליים, וכן פעילויות מחוץ למסגרת לצורך אוורור וגיוון בתפקיד. אחת המרואיינות ציינה לחיוב מפגשים בין רכזות הטיפול שנערכו בשנה האחרונה שלפני הריאיון ביוזמת מטה הרשות.
- **גיבוש העובדים, טיפוח גאוות יחידה יחס אישי מצד הנהלת המסגרת:** חלק ממנהלי המסגרות מנסים לשמר את הצוות באמצעות יחס אישי, תחושת משמעות, טיפוח גאוות יחידה ומוניטין חיובי שהם מנסים ליצור למסגרת. בתוך כך, ישנן מסגרות שמבהירות מראש למדריכים שהם מצופים להישאר שלוש שנים לפחות, באופן שמגדיל את תחושת השייכות והמחויבות של המדריך למסגרת.
- **שיפור תנאי התעסוקה:** לדעת חלק מן המרואיינים תנאי תעסוקה טובים יותר ומסלולי קידום צפויים להגדיל את הנכונות של הצוות להישאר במסגרת ולהתפתח בה.
- **הסתייעות במתנדבים (בנות שירות וצעירים בשנת שירות):** לפחות חלק מן המסגרות נעזרות במתנדבים בשנת שירות ו/או בבנות שירות לאומי. ישנן מסגרות שמפיקות תועלת רבה מן המתנדבים בשנת שירות, אשר לעיתים קרובות מצליחים לזכות באמונם של בני הנוער, הקרובים אליהם בגיל. המתנדבים משמשים אוזן קשבת עבור בני הנוער ובדרך זו הם משלימים את עבודתם של המדריכים ואנשי הטיפול. לעומת זאת, מסגרות אחרות אינן מייחסות למתנדבים ערך רב, מפאת גילם וחוסר ניסיונם. ייתכן שיש צורך להבנות שימוש נכון יותר במשאב זה, באופן שיאפשר למצות את הפוטנציאל שלו עבור המסגרות, כפי שאכן קורה במסגרות מסוגים שונים.

4.9 אתגרים במתן מענה לנערים מקבוצות ייחודיות

בעוד הממצאים שתוארו עד כה נוגעים לבוגרי הרשות כמכלול, עולה צורך להתייחס לאתגרים במתן מענה לבני נוער מקבוצות בעלות מאפיינים ייחודיים. אתגרים אלו משפיעים על חוויית השהות של אותם בני נוער במסגרות ועל האתגרים שלהם בחזרה לקהילה, ועשויים להוביל להמלצות ייחודיות. להלן מתוארים אתגרים ייחודיים במתן מענה לבני נוער מן האוכלוסייה הערבית; בני נוער ממשפחות דתיות או חרדיות, ונערים שהואשמו בפגיעה מינית.

4.9.1 אתגרים במתן מענה לנערים ונערות מן האוכלוסייה הערבית

מנתוני הרשות עולה שכ-15% מכלל בני הנוער שהופנו למסגרות הרשות בשנים 2018–2020 משתייכים לאוכלוסייה הערבית: כ-17% מן הנערים וכ-11% מן הנערות (יעבץ, 2021). רובבני הנוער מגיעים לחסות בצו שעד"ט (רשות חסות הנוער, 2022). כפי שתואר בפרק המבוא, ישנו מחסור במסגרות המיועדות לאוכלוסייה הערבית, בכלל זה מסגרות אבחון, חלופות מעצר וכנימות. בעלי תפקידים במסגרות לאוכלוסייה הערבית ציינו שישנם בני נוער שאינם מקבלים את המענה האופטימלי בשל כך. למשל, נערים ונערות שהיו מפיקים תועלת רבה יותר משהות בפנימייה ממשיכים לשהות במעון נעול בשל רשימת המתנה ארוכה לפנימייה הרלוונטית (במקרה של נערים), או בשל היעדר פנימיות לנערות מן האוכלוסייה הערבית. למרות האתגרים הללו, בוגרים ערבים תיארו את חוויית השהות שלהם במסגרות הרשות ואת היחסים שלהם עם הצוות באופן חיובי.

בוגרים ובוגרות מן האוכלוסייה הערבית מתמודדים עם אתגרים ומכשולים רבים בחזרה לקהילה. כאמור, אחד המפתחות להשתלבות מוצלחת בקהילה הוא מעבר למסגרת המשך סמוך ככל האפשר ליציאה מן הרשות. שירות צבאי או לאומי אינם רלוונטיים למרבית הבוגרים הערבים, ולכן הם תלויים באפיקים אחרים להשתלבות בקהילה. על פי בעלי התפקידים שרואיינו, זירת התעסוקה היא גורם מפתח להשתלבות מוצלחת של בוגרים ערבים. עם זאת, ההזדמנויות לתעסוקה בחברה הערבית מעטות לעומת בחברה היהודית, ומקומות עבודה רבים אינם מספקים תנאים הולמים. על פי פרסומים מן השנים האחרונות, ישנה תופעה רווחת יחסית של חוסר מעש בקרב צעירים ערבים, שנובע מניתוק ממסגרות תעסוקה ולימודים. חוסר המעש והקושי למצוא פרנסה הוגנת עלולים להוביל רבים לפשיעה (זינר ואח', 2022). נטען גם שמסגרות הרווחה המיועדות לצעירים בסיכון אינן מותאמות באופן מספק לצרכים של צעירים ערבים (אלמו-קפיטל, 2022; זינר ואח', 2022). בעלי תפקידים במסגרות לאוכלוסייה הערבית הביעו חשש מהידרדרות בוגרים לפשיעה עקב היעדר מסגרות המשך רלוונטיות או הזדמנויות תעסוקתיות איכותיות, לצד כיתויים לפשיעה בריכוזי האוכלוסייה הערבית. כאמור, מרואיינים העלו צורך במענה בתחום התעסוקה אשר יצמצם את כוח המשיכה של עולם הפשע.

מאפיין נוסף של החברה הערבית בישראל נוגע למעורבות הגבוהה של המשפחה בחיי הפרט, גם לאחר גיל 18 (זינר ואח', 2022). הלחצים המשפחתיים עלולים להשפיע ביתר שאת על צעירות, אשר בחלק מן המשפחות חוות הגבלות על תנועתן ופיקוח מגיל צעיר מאוד ועד לנישואים (שפירא ועראר, 2017). כפי שעולה מראיונות עם בעלי תפקידים ועם בוגרות מן האוכלוסייה הערבית, התלות הגבוהה של הבוגרות במשפחותיהן עלולה להתנגש בצורך שלהן בעצמאות. בהיעדר חלופות עבור בוגרות הרשות, גם המסגרות סומכות את ידיהן על המשפחות ומשקיעות מאמצים לשלב אותן בחזרה במשפחה. המאמץ הזה כרוך לעיתים בפשרות וחלק מן הנערות עלולות לחזור לבתים שאינם מיטיבים עבורן.

בעלי תפקידים במסגרות לאוכלוסייה הערבית הדגישו את הקשיים במתן מענה לנערים ונערות ממחוז הדרום. נמתחה ביקורת רבה על המחלקות לשירותים חברתיים ברשויות הבדואיות, ונטען שהן אינן מפגינות יוזמה ומעורבות בנוגע לנערים ולנערות, בעת השהות במסגרת ולאחר החזרה לקהילה.

” במגזר בדרום, חבל על הזמן... ההזנחה ובכלל, אפילו לא מעיזים לעצמם, אם אנחנו רוצים לקיים ועדה, אנחנו מתאימים את עצמנו כדי שאנחנו נצליח לגייס אותם שיעוץ לפה. לבקר את הנערה לפחות, שיראו על מה, למה היא כועסת על הרווחה. כי בעיני הנערה הרווחה הביאה אותה לנעול, אז לפחות תלוו אותה, לפחות תבקרו אותה, לפחות תגיעו, לשאול אותן טלפונית 'מה אתן צריכות?' בדרום כמעט ואין. בצפון זה פחות, שם דווקא יותר משקיעים” (בעלת תפקיד במסגרת לנערות מן האוכלוסייה הערבית)

באופן כללי, האוכלוסייה הבדואית בנגב מתמודדת עם עוני, מחסור בשירותים ציבוריים, תחושת ביטחון אישי נמוכה, אמון נמוך ברשויות המדינה והידרדרות בסמכות של הדורות המבוגרים. האיזור מתאפיין במיעוט הזדמנויות לתעסוקה ובתפיסות שמרניות שפוגעות בתחושת העצמאות של נשים צעירות (זינר ואח', 2022; סייף ואח', 2021; רודניצקי, 2013). כל אלו מקשים עוד יותר על יכולתם של בוגרי מסגרות הרשות מן האוכלוסייה הבדואית בנגב להשתלב בחברה נורמטיבית. בעלי תפקידים במסגרות לאוכלוסייה הערבית הביעו חשש מפני חזרתם של בוגרים אל ליישובי מגוריהם, ואחד אף ציין שבמקרים מסוימים הוא מעודד אותם לעבור להתגורר באזור אחר.

מורכבות נוספת עולה מן הטיפול בבני נוער המתגוררים במזרח ירושלים. בעלי התפקידים הצביעו על קשיים עקב גישה פיזית מוגבלת לשכונות שמעבר לגדר ההפרדה, באופן שעלול לכגוע בקשר עם המשפחות ולעיתים גם במענה לבני הנוער. באופן כללי, ישנה בעיית משילות בשכונות שמעבר לגדר, אשר מתבטאת בקושי לספק מענים ממשלתיים ולאכוף את הדין הפלילי (מבקר המדינה, 2019). יתרה מכך, מחקרי מדיניות מעידים על תחושות של מצוקה וייאוש בקרב צעירים ממזרח העיר בשל מענים בלתי מספקים בתחומי החינוך והרווחה והקושי להשתלב בשוק התעסוקה הישראלי (פורזיקי, 2022). כל אלו מחריפים עוד יותר את הקשיים של בוגרי הרשות, החוזרים לקהילה שמצויה במשבר. לבסוף, שינוי העמדות הכרוך בתהליך הטיפול הופך למורכב יותר לנוכח השקפת העולם של מרבית בני הנוער ומשפחותיהם, המושפעת מן הסכסוך הישראלי-פלסטיני. הפער האידיאולוגי בולט במיוחד מול בני נוער שהופנו על רקע עבירות ביטחוניות, לרבות עבירות חמורות כגון השתתפות בפגיעים. למרות זאת, בעלי התפקידים מאמינים שהיחס המיטיב של המסגרת והחינוך לאמפתיה ולדאגה לזולת מחזקים את הרתיעה של אותם נערים מאלימות ומשפיעים לחיוב על השקפותיהם בנוגע לסכסוך.

” אחרי תקופה מסוימת אני פוגש אותו ושואל אותו...: 'שמע, הגעת לפה כי אתה ניסית לרצוח אנשים מהמדינה, ותראה המדינה הזו איך היא נותנת לך, היו יכולים להשאיר אותך פה ואז תמות, תהיה מחבל, אבל תראה מה נותנים לך, משקיעים בך...' הוא אמר לי: 'שמע, אני לא יודע מה קרה לי, אני לא יודע איך זה היה, היה משהו שהסיח את המוח שלי, לא יכולתי לחשוב על זה אפילו, והיום אני רואה מה שמוענק לי, אני מאמין שכולם שם שקרנים...' אני לא לוקח את זה כעירבון סופי שהוא יהפוך לציוני, אבל אתה יודע, זה ישפיע”
(בעל תפקיד במסגרת לנערים מן האוכלוסייה הערבית)

4.9.2 אתגרים במתן מענה לנערים ונערות מרקע דתי

כ-25% מבני הנוער שהופנו לחסות בשנים 2018–2020 מגיעים ממשפחות חרדיות (כ-12%) או דתיות (כ-13%) (יעבץ, 2021). מרביתם שוהים במסגרות המיועדות למגזר הדתי, אך חלקם שוהים במסגרות כלליות, בהתאם לבחירת הנוער. כמו כן רבים מהם נמצאים בתהליך של התרחקות מן הדת, גם אם חלקם שומרים על זיקה לקהילת המוצא ו/או על עיקרי אמונתם. בעלי תפקידים שרואיניו הצביעו על קשיים ביחסים בין בני נוער שהתרחקו מן הדת ובין משפחותיהם, על רקע הפער שנוצר בהשקפות העולם.

” השיח מול הנערה יהיה גם מאוד קשה. זאת אומרת, בגלל שאת מתלבשת ככה אז הדברים קורים לך. אם היית שומרת שבת אז לא היית חווה את הדבר הזה והזה. מול הנערות זה יכול להיות מאוד מאוד קשה”
(בעלת תפקיד במסגרת בעלת צביון דתי)

הפער בין בני הנוער ובין המשפחות וקהילת המוצא עלול גם להקשות על החזרה לקהילה בתום השהות במסגרת. לפי בעלי תפקידים ממסגרות שמיועדות למגזר הדתי, משפחות דתיות-לאומיות לרוב משלימות עם אורח חייו של ילדם, אולם הפער בין בני הנוער ובין משפחות חרדיות קשה יותר לגישור, והקשיים בחזרה לקהילה עלולים להיות רבים יותר.

בוגרים דתיים ששהו במסגרות לא דתיות הבליטו נקודה נוספת הנוגעת למתח שבין הצורך להשתלב במסגרת ולעמוד בציפיות הצוות, ובין הרצון לשמור על עקרונות הדת. למשל, אחד הבוגרים העיד על ציפייה מצד הצוות להשתתף בפעילויות שנוגדות את השקפת עולמו ועל שמירה בלתי מספקת על כללי הכשרות במסגרות.

” זה היה קשה בעיקר בשבתות. כי בשבתות פתאום מוציאים את הפלייסטיישן החוצה, כולם משחקים בו, זמן חופשי אז רואים סרטים... כאילו נוצר איזה מין אווירה כזאת כיפית במועדון יחד בשבת ואני לא יכול לשבת שמה” (בוגר)

” פה יש לנו מה שנקרא טיפול ימי. הולכים לים, עכשיו אני בן אדם דתי אני לא הולך לים. אני בבית, לא משנה איפה, חופשה, אני לא הולך לים, אלא אם כן זה חוף נפרד. או-קיי עכשיו פה אמרו לי תשמע אתה צריך לבוא, אתה לא יכול לא לבוא” (בוגר)

4.9.3 קשיים של נערים שפגעו מינית

במחקר שבחן את מאפייניהם של 171 נערים השוהים במסגרות הרשות, נמצא שלכ-18% מן הנערים ישנה עבירת מין רשומה (שפירא ואח', 2023). על פי גורמי המקצוע, רוב הנערים שפגעו מינית אינם חוזרים על המעשה בבגרותם, בייחוד אם קיבלו טיפול ייעודי. עם זאת, לעיתים קרובות נערים שפגעו מינית מתמודדים עם יחס שלילי מצד החברה, הקהילה והרשויות, אשר מנתבים אותם לחיים בשולי החברה (הרשקוביץ, 2011; Caldwell, 2010). בעלת תפקיד במעון נעול לנערים הצביעה על המכשולים הניצבים בפני נערים שפגעו מינית, במיוחד לאחר חזרתם לקהילה. רובם אינם יכולים לחזור למשפחותיהם מכיוון שהפגיעה הייתה במשפחה או שחוו אלימות במשפחה בעבר; מקומות עבודה רבים סגורים בפני צעירים שיש להם רישום פלילי על פגיעה מינית; הצבא, מכינות לשירות צבאי והשירות הלאומי סגורים בפניהם כמעט בכל המקרים; הם אינם יכולים להיכנס לדירות המדרגה של חסות הנוער, והם נמצאים בתחתית רשימת ההמתנה למענים אחרים בקהילה. לדבריה, נערים רבים חשים חוסר תקווה ושדרכים רבות חסומות בפניהם.

יש לציין שבמקרים רבים, נערים פוגעים מינית, וגם כאלה שביצעו עבירות אחרות, נשלחים למסגרות הרשות עוד בזמן שהמשפט שלהם מתנהל, לפני מתן גזר דין. כאשר העבירה חמורה במיוחד, אותם נערים נשלחים לאחר מכן למתקן כליאה, באופן שקוטע את התהליך הטיפולי שעברו ועלול להוביל למצוקה נוספת, לפגיעה בתהליך שעברו ברשות, ואף לחזרה לדפוסי התנהגות עברייניים.

5. מגבלות והמלצות למחקרי המשך

המחקר הסתמך על רשמים סובייקטיביים בלבד, ולא כלל מדדים אובייקטיביים שמצביעים על הצלחת הבוגרים. חשוב להשלים את התמונה ברכיב נוסף אשר צפוי להתבצע בהקדם, ויכלול את בחינת תוצאות החיים של הבוגרים בחלוף שנים לאחר היציאה ממסגרות הרשות.

מחקר זה מספק ראייה פנורמית של העבודה הנעשית במסגרות הרשות, אולם רוחב היריעה שלו אינו מאפשר להעמיק בתהליכים המתרחשים בכל אחת מהן. כפי שתואר לעיל, במחקר עלו הבדלים ניכרים בין המסגרות במענה הטיפולי שניתן לנערים ולנערות, בהכשרה ובוותק של הצוותים, ובלייווי שניתן לבוגרים לאחר סיום שהותם במסגרת. בפרט, חלק מן המעונות הנעולים מתמודדים עם קשיים במתן מענה טיפולי מתאים ומתקשים להכשיר ולשמר צוות מיומן לאורך זמן. מומלץ לבצע מחקר נוסף שיתמקד באותם מעונות נעולים ויבחן לעומק את המענה הטיפולי שהם מספקים, במיוחד לנוכח תהליכי השינוי שמתבצעים כיום ברשות ויפורטו בהמשך.

בין היתר, חשוב לבחון באופן ממוקד את המענה הטיפולי הניתן במעון הנעול לנערות "מסילה". דוח מבקר המדינה משנת 2020 מצביע על ליקויים בהפעלת המעון בהיבטים הנוגעים לתנאים הפיזיים, למענה הטיפולי ולכוח האדם. מאז פרסום הדוח ובעיקר מאז שנת 2022, עם כניסתה לתפקיד של מנהלת חדשה למעון, ישנם מאמצים רבים מצד מטה הרשות והנהלת המסגרת לתקן את הליקויים ולשפר את המענה. עם זאת, ראיונות עם בעלי תפקידים עדיין מצביעים על פערים לעומת מסגרות אחרות. זו גם ההתרשמות שעולה מראיונות עם בוגרות שסיימו את שהותן במעון בשנה עד שלוש השנים האחרונות.

6. סיכום והמלצות

רשות חסות הנוער אמונה על מתן טיפול חוץ-ביתי סמכותי כופה כאסטרטגיית התערבות בטיפול בבני נוער במצבים של סיכון מוגבר, שכנה ועבריינות. הרשות מטפלת בנערים ונערות בקצה רצף הסיכון, במטרה לשקמם ולאפשר להם להשתלב היטב בחברה הישראלית בחייהם הבוגרים, להתפתח ולמצות את הפוטנציאל שלהם. מטרת המחקר הזה הייתה להעריך את חוויית השהות במסגרות הרשות ואת תרומתן של מסגרות הרשות לבוגריהן, מנקודת המבט של בוגרי המסגרות ובעלי תפקידים במערך המסגרות ברשות. המחקר התבצע כרכיב בפרויקט רחב יותר, הכולל גם בחינת תוצאות חיים של בוגרי מסגרות הרשות. להלן יוצג סיכום של עיקר ממצאי המחקר, תוך העמקה בתובנות מרכזיות העולות ממנו. לאחר מכן יתוארו בקצרה שינויים הנעשים ברשות בתקופה זו, וינתחו בהתאם לממצאי המחקר הנוכחי. לבסוף, יוצגו המלצות העולות מממצאי המחקר.

6.1 סיכום ממצאי המחקר

- **מאפייני הנערים ברשות:** רבים מבני הנוער המגיעים אל הרשות חוו במשך חייהם קשיים משפחתיים, הזנחה פיזית ורגשית וכן התעללות וכגיעות מיניות. רבים מתמודדים עם פוסט-טראומה מורכבת, קשיי היקשרות וחוסר אמון חברתי, קשיי הסתגלות ודפוסי התנהגות פוגענית או לחלופין נפגעת. כמו כן במסגרות מטופלים נערים ונערות עם הפרעות נפשיות ובעיות התנהגות מורכבות שנפלטו ממסגרות פוסט-אישפוזיות בעקבות בעיות התנהגות.
- **התהליך הטיפולי במסגרות הרשות:** במחקר עלו כמה מאפיינים בתפיסה הטיפולית המשותפים למסגרות הרשות. מודל הטיפול הבסיסי ברשות פועל בשיטת השלבים, השואפת לגייס את הנערים והנערות לתהליך טיפולי שתחילתו הצבת גבולות חיצוניים ברורים, וסופו הפנמה של גבולות פנימיים, מיקוד שליטה פנימי, תחושת מסוגלות ועצמאות. העבודה הטיפולית היא כוללתית ומתבצעת בכל מרחבי החיים של הנער, לרבות באינטראקציות החברתיות שלו במסגרת, בכיתת הלימוד ובפעילויות חוץ-לימודיות. ישנה הבנה כי הרצף הטיפולי הוא חלק מהותי בהצלחת הטיפול, וישנו ניסיון לשמר דמויות יציבות בחיי הנערים והנערות וליצור המשכיות גם במעברים בין מסגרות. כמו כן בעלי התפקידים ברשות שותפים לתפיסה ולפיה הצלחת הטיפול מותנית בהיותו ממושך, באופן שמאפשר לנער להפנים את מטרות הטיפול ולעבור תהליכים טיפוליים וחינוכיים ארוכי טווח. בהקשר זה, מחקר שבחן את תוצאות החיים של בוגרי הרשות הראה קשר ישיר בין משך השהות במסגרות הרשות ובין השתלבות טובה יותר בחיים נורמטיביים (כהן מורנו ואח', 2020).

מן הראיות עולים כמה רכיבים שמסייעים לרתום את הנערים והנערות לטיפול. המרואיינים ציינו את הצורך של בני הנוער בהתווית גבולות ברורים, אשר מקנים להם יציבות וסדר. נוסף על כך האמון של בני הנוער בצוות מתחזק כאשר הוא מכיל התנהגויות מאתגרות ומראה להם שאינו "מוותר" עליהם. המוטיבציה של בני הנוער גדלה גם כאשר מערבים אותם בהחלטות הנוגעות לחייהם, וכאשר מספקים להם "חליפת טיפול אישית" שמותאמת לצורכיהם. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם הספרות הבין-לאומית העוסקת במענים חוץ-ביתיים לנוער בסיכון, אשר מצביעה על מועילות רבה יותר של התערבויות שמספקות מענים טיפוליים מגוונים ומערבות את בני הנוער בקבלת ההחלטות. מאפיינים אלו מאפשרים להשתמש טוב יותר בכוחות של הנערים ולגייסם לתהליך הטיפולי (בן-סימון וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2016).

לצד ההיבטים שצויינו לחיוב, עלתה בראיונות גם ביקורת על התהליך הטיפולי במסגרות הרשות. חלק מבעלי התפקידים טענו שהרשות צריכה לספק הכוונה רבה יותר לתהליך הטיפולי במסגרות, ומן הראיונות מתקבל הרושם שלא כל המסגרות פועלות על פי תפיסה טיפולית מגובשת. לנקודה זו חשיבות רבה, מכיוון שהתערבויות במסגרות דומות בעולם מצליחות יותר כאשר הן מבוססות על מודל תאורטי מגובש (בן-סימון וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2016). מרואיינים גם מתחו ביקורת על נטייתן של חלק מן המסגרות להקנות תשומת לב רבה מדי לעיצוב ההתנהגות של בני הנוער, על חשבון תהליכי עומק רגשיים. דגש על שינויים התנהגותיים עלול לעודד בני נוער לשתף פעולה באופן שטחי עם המערכת, ללא שינוי פנימי מהותי.

עלתה קריאה מצד חלק מבעלי התפקידים להימנע ככל האפשר מהסתמכות על אמצעים סמכותיים כופים במסגרות לנערות, אשר מרביתן מתמודדות עם פוסט-טראומה מורכבת ומגיבות במצוקה לאמצעים אלו. כמו כן חלק מן הבוגרים והבוגרות מחלק מן המעונות הנעולים דיווחו על יחס נוקשה ואף תוקפני של הצוות, לרבות שימוש מוגזם באמצעים סמכותיים כופים. יחסו של הצוות במקרים אלו פגע בתחושת הרווחה של הבוגרים ובתהליך הטיפולי שלהם. תלונות נוספות מן הבוגרים עלו בנוגע לשימוש בטיפול תרופתי כמענה למצוקה, מבלי שהתלווה אליו מענה רגשי מתאים.

בעלי התפקידים התייחסו לכמה חסמים מבניים המקשים על התהליך הטיפולי במסגרות הרשות. בין היתר, המרואיינים התייחסו לקושי לרתום למטרות הטיפול בני נוער שהופנו על פי חוק נוער טיפול והשגחה, ולנטייתם של בתי המשפט לשחרר בני נוער לפני השלמת התהליך הטיפולי, בניגוד להמלצת גורמי המקצוע. בעיות נוספות נובעות מתפוסת יתר במעונות הנעולים ומתנאים פיזיים ירודים בחלקם, אשר אינם מיטיבים עם בני הנוער השוהים בהם.

- **לימודים ותוכניות חוץ-לימודיות:** המרחב הלימודי מאפשר לבני הנוער לחוות הצלחה ולגלות את החוזקות ואת תחומי העניין שלהם, ובכך הוא תורם תרומה ניכרת לתהליך הטיפולי. למרות התחושות החיוביות של הבוגרים כלפי הלימודים בתוכנית היל"ה, בעלי התפקידים טענו שהיקף השעות ומגוון חומרי הלימוד בתוכנית ואיכותם אינו מאפשר לתלמידים לממש את מלוא הפוטנציאל שלהם. בעלי התפקידים גם הביעו צורך בהכשרות שיקנו לבני הנוער אופק להתפתחות מקצועית-תעסוקתית איכותית.
- **הכנה לחיים בקהילה:** ההכנה לחיים בקהילה צריכה לכלול תהליך של השתלבות הדרגתית עוד לפני היציאה ממסגרות הרשות, באמצעות לימודים, עבודה או פעילות פנאי מחוץ למסגרת. אפשר לקיים את התהליך בפנימייה או בהוסטל, בתור שלב מעבר הנחוץ לבוגרי המעונות הנעולים. למרות שהוסטלים רבים נמצאים בתפוסה חלקית, בעלי תפקידים ובוגרים הדגישו את החשיבות של ההוסטל עבור בני הנוער, כאשר הוא בתפוסה גבוהה ומתפקד היטב. רכיבים נוספים בהכנה כוללים הדרכה מעשית בנושאים כמו תשלום חשבונות ופתיחת חשבון בנק, מתן כלים לזיוסות רגשי והתמודדות עם מצבי לחץ, וכן חיבור למסגרות המשך כגון מכינות קדם צבאיות, צה"ל, או שירות לאומי, ולגורמים המלווים עוד לפני היציאה ממסגרות הרשות. בעלי תפקידים הביעו צורך במתן עצמאות רבה יותר לבני הנוער בשלבים המאוחרים בתוך מסגרות הרשות, כדי שילמדו להתמודד עם פיתויים ואתגרים שהחיים בקהילה מזמנים לבוגרים, ולצורך העצמה שלהם.
- **חזרה לקהילה וליווי הבוגרים:** ההסתגלות המחודשת של בוגרי מסגרות הרשות לקהילה כרוכה באתגרים רבים. הבוגרים משתלבים מחדש בסביבה שעלולה להוביל אותם בחזרה להתנהגות לא-נורמטיבית או למצוקה רגשית, רבים מהם חווים בדידות וקושי לתת אמון באחרים, ורבים מתקשים להתמודד עם המעבר החד מן המסגרת העוטפת לחיים בקהילה, הדורשים

מהם מידה רבה של עצמאות. כמו כן בוגרים רבים מתמודדים עם פערי ידע וקשיי תפקוד שאינם מאפשרים להם לעמוד ברשות עצמם, למרות ציפיותם הרבה להשתלב במסלול חיים נורמטיבי. ישנה חשיבות רבה בהשתלבות במסגרת המשך מוקדם ככל האפשר, כאשר השירות הצבאי נתפס כמסגרת מועדפת עבור צעירים שרמת התפקוד שלהם מאפשרת זאת. יש להביא בחשבון שהשירות הצבאי אינו רלוונטי למרבית הבוגרים הערבים, ויש צורך לספק להם פתרונות אחרים בדמות תעסוקה איכותית ויציבה, לרבות הכשרה מקצועית והשמה.

■ **חלק מן הפנימיות ברשות מפעילות מערך לליווי הבוגרים, על בסיס משאבים שגויסו על ידן עצמאית.** על פי ההתרשמות מראיונות עם רכזי בוגרים בפנימיות ועם הבוגרים עצמם, הליווי נתפס כמשמעותי עבור הבוגרים והוא מספק להם עוגן ברגעים קשים. נוסף על כך הרשות מפעילה תוכנית לליווי בוגרים בשם "מחסות לעצמאות". הדעות של בעלי התפקידים והבוגרים כלפי התוכנית מעורבות. נטען שהליווי שמוצע על ידה ניתן לפרק זמן קצר מדי, וחלק מן המרואיינים טענו שהיא אינה מספקת מענים מעשיים לבוגרים. עם זאת, בעלי תפקידים ממסגרות שמפעילות מערך משולב לליווי על ידי "מחסות לעצמאות" הביעו שביעות רצון מן השילוב. באופן כללי, מן הראיונות עולה צורך בליווי שיינתן לשנים רבות, ויותאם באופן גמיש לצרכים המשתנים של הבוגרים. ציפייה זו עולה בקנה אחד עם הספרות הבין-לאומית, אשר מדגישה את החשיבות של זמינות ומשך הליווי להצלחתו של הבוגר (אמיתי ואח', 2011).

■ **שימור וטיפוח הון אנושי בצוותי המסגרות:** הרשות מתמודדת עם אתגרים מספר הנוגעים לשימור וטיפוח ההון האנושי במסגרות. במרבית המסגרות ישנה תחלופה רבה מדי של אנשי צוות, במיוחד מדריכים. בחלקן ישנו תת-איוש של בעלי מקצועות טיפוליים, באופן שפוגע בתדירות המפגשים הטיפוליים. כמו כן מדריכים, בחלק מן המסגרות, אינם מקבלים הדרכה מספקת, ולכן הם מתקשים לספק מענה מתאים לבני הנוער ורבים מהם אינם נשארים במסגרת לאורך זמן. בעלי תפקידים מצביעים על הצורך לשפר את היקף ואיכות ההכשרות ברשות. כמו כן הם ממליצים לקיים מפגשי עמיתים ופעילויות מחוץ למסגרת כדי למנוע שחיקה בצוותים הטיפוליים, להשקיע בגיבוש העובדים ובטיפוח גאוות יחידה, ולשפר את תנאי התעסוקה במסגרות הרשות.

6.2 שינויים שמתבצעים כיום ברשות

בשנת 2022 הוחל בתכנון ובביצוע שינויים רחבי היקף ברשות חסות הנוער שמטרתם לשפר את המענה הניתן במסגרות ולהגדיל את המומחיות והיציבות של הצוותים. בין היתר, מבוצעים ברשות השינויים האלה:

- פיתוח הכשרות מגוונות לצוותים
- תהליכים לשיפור השכר והענקת מענקי התמדה
- הקמת מסגרות חדשות, לרבות פנימיות לנערים ולנערות מן האוכלוסייה הערבית, מסגרת הכלה למצבי משבר (חוזה חקלאית) ומסגרת לאבחון שטח
- הגדלה ושיפוץ של חלק גדול מן המעונות הממשלתיים

- שינוי הפעילויות החוץ-לימודיות ברשות, בשאיפה לשלב פעילויות מעצימות, הרלוונטיות למיצוי הפוטנציאל של בני הנוער ולהשתלבות בשוק העבודה העכשווי
 - מאמצים להקטנת הנשירה מן המסגרות
 - חיזוק מערך ליווי הבוגרים במסגרות, באמצעות תקנון רכזי בוגרים ועו"ס משפחות לכל מסגרת
- תהליכים אלו צפויים לספק מענה לרבים מן האתגרים שתוארו בדוח. ממצאי המחקר הנוכחי משקפים את תמונת המצב בחסות לפני ביצוע השינויים, והם מבליטים את הצורך להמשיך ולהטמיע אותם, לצד צעדים נוספים שיפורטו בפרק ההמלצות.

6.3 המלצות

1. יש צורך **לגבש תפיסה טיפולית בכלל המסגרות**. זו צריכה להתבסס על עקרונות תאורטיים ועל ניסיון טיפולי מן השטח, תוך התאמה למאפייני הנערים והנערות במסגרת, ובאופן הנגזר ממדיניות תפיסת ההתערבות של רשות חסות הנוער. חשוב לנסח את התפיסה הטיפולית באופן הנגיש לאנשי צוות שאינם אנשי מקצוע טיפוליים. במסגרת תפיסה זו, חשוב לבסס את המעבר בין השלבים הטיפוליים ואת אופי הטיפול בכל שלב על תהליכי עומק של הנער, ולא רק על שינויים התנהגותיים. כמו כן מומלץ לשים דגש על תפירה של "חליפה אישית" של הטיפול, בין היתר באמצעות מתן אפשרות בחירה לנערים ולנערות ומעורבותם בהחלטות שמתקבלות בנוגע להם, ובאמצעות שימוש במענים טיפוליים מגוונים. בגיבוש התפיסה הטיפולית במעונות נעולים לבנות, יש לחשוב מחדש על המקום של פרקטיקות סמכותיות-כופות.
2. בהמשך לממצאים העולים מן הראיונות עם הבוגרים, **מומלץ לעקוב אחר השימוש בתרופות פסיכיאטריות**, ולוודא שמצוקה שמטופלת על ידי תרופות מלווה במענים רגשיים וטיפוליים נוספים.
3. מומלץ להקים **מסגרות להכלה והתארגנות** לתקופות קצרות עבור נערים ונערות בהוסטלים ובפנימיות, ללא צורך בהכניה למעונות הנעולים, ובדגש על שמירת קשר רציף עם מסגרת האם. הפניית נערים ונערות למסגרות הכלה צפויה להוביל לצמצום התלות במעונות הנעולים, ולהגדלת ההתמדה בפנימיות ובהוסטלים.
4. מומלץ להשקיע ב**שיפור המענים בתחום הלימודים וההכשרות התעסוקתיות במסגרות הרשות**, במיוחד במסגרות המתמחות בתהליכי טיפול ארוכי טווח. ראשית, לנוכח המשוב מבעלי התפקידים במסגרות, יש צורך במענה לימודי מותאם יותר לצרכים המגוונים של הנערים והנערות. כמו כן יש להגביר את המאמצים לשילוב תוכניות לימודים והכשרות תעסוקתיות שמקנים אופק לניעות חברתית.
5. מומלץ לבחון פתרונות מערכתיים **להשמתם של נערים יוצאי מסגרות פוסט-אשפוזיות** ו/או הסובלים מבעיות פסיכיאטריות ו/או מוגבלות שכלית התפתחותית, מחוץ לחסות הנוער.
6. יש להקפיד על **שלב משמעותי של הכנה לחיים בקהילה** עוד בזמן השהות במסגרות הרשות המתמחות בתהליכי טיפול ארוכי טווח. שלב זה כולל היבטים מעשיים, עיבוד רגשי והשתלבות בעבודה או בקורסים מחוץ למסגרת. חשוב שהמסגרות תאפשרנה עצמאות רבה יותר בשלב זה, למרות הסיכון למעידות אפשריות. כמו כן חשוב להקפיד לקשר את הנערים והנערות

- למענים ולמסגרות המשך המתאימות למצבם, עוד בזמן שהותם במסגרות. בתוך כך, חשוב שנערים והנערות ששוהים במעונות נעולים יעברו תקופה מסוימת בהוסטל או בפנימייה לפני היציאה מן הרשות, כדי להסתגל לסביבה נורמטיבית ופתיחה יותר. כדי לשמור על הרצף הטיפולי, מומלץ לשקול הקמת הוסטלים המשכיים למעונות הנעולים. כמו כן ישנה עדיפות להפניית נערים ונערות להוסטלים שממוקדים במתן מענה לאוכלוסיות ספציפיות שיש יתרון לטפל בהן במסגרת קטנה המיועדת להן.
7. מומלץ לפתח בתחום התעסוקה וההשכלה **מענים אינטנסיביים המותאמים לצרכיהם של בוגרי הרשות מן האוכלוסייה הערבית**. כיום ישנו מחסור במסגרות ומסלולים מובנים לצעירים וצעירות ערבים, בפרט תוכניות להכשרה תעסוקתית ושילוב תעסוקתי, תוכניות ללימודי השפה העברית, השלמת בגריות וטיפולים פסיכולוגיים ופסיכיאטריים לצעירים וצעירות ערבים בסיכון (אלמו-קפיטל, 2022; זינר ואח', 2022). מענים מסוג זה ישמשו כמסגרת עבור הצעירים והצעירות הערבים המסיימים תהליך חינוכי-טיפולי במסגרות הרשות, ויספקו להם אפיק להתפתחות ולניעות חברתית.
8. חשוב **להקנות לשירותים לבוגרים מקום מרכזי יותר בסדר העדיפויות של הרשות**. לשם כך, יש להמשיך ולפעול לבניית מערך מוסדר של ליווי הבוגרים על ידי המסגרות, אשר יופעל בתקציב הרשות. המסגרות צריכות להוביל את ההכנה לחיים בקהילה ולהוות עוגן עבור הבוגרים לפרק זמן ארוך לאחר היציאה מן הרשות, תוך מתן תשומת לב מיוחדת בחודשים הראשונים לאחר חזרתם של הבוגרים לקהילה. הליווי של המסגרות צריך לכלול רכיבים טיפוליים וגם היבטים מעשיים כגון מיצוי זכויות, סיוע בהשתלבות בתעסוקה וסיוע כלכלי. תדירות הליווי ואופיו צריכים להיות גמישים, בהתאם לצורך האישי והבחירה של כל בוגר. הליווי גם יכול לשמש בסיס לשימור הקשר בין הבוגרים, באופן שיקנה להם תחושת זהות ושייכות.
9. מומלץ שתוכנית **"מחסות לעצמאות"** תשמש מענה נוסף לליווי של המסגרת ובתיאום עימה, ו/או כמענה מקצועי עבור מערכי הליווי במסגרות, בתחומים כגון עבודה עם רשויות הצבא, שירות לאומי, מכינות, תעסוקה / "מעסיקים ידידים" (מעסיקים שמצויים בקשר עם מערכי הליווי ואפשר להפנות אליהם בוגרי מסגרות), אקדמיה ועוד. מומלץ להאריך את משך הליווי מעבר לשנתיים המוקצות לכל בוגר.
10. מומלץ לקיים מעקב ממושך אחר הבוגרים **לצורך למידה ותיעוד**. חשוב ללמוד מקולם של הבוגרים, ולא רק מתוך נתונים "קשים" (בן-סימון וכאהן-סטרבצ'ינסקי, 2016).
11. חשוב **לחזק את ההכשרה וההדרכה** של עובדי המסגרות הן בקרב המדריכים הן בקרב אנשי הטיפול. חשוב לקבוע תקן להכשרה והדרכה שוטפת של הצוותים, תוך הבטחת הכשרה מקיפה למדריכים. כמו כן מומלץ לערוך מפגשי עמיתים ופעילויות מחוץ למסגרת כדי לפתח את הידע של הצוותים ולמנוע שחיקה.
12. **מומלץ לחזק את המוטיבציה והשאיפות של אנשי הצוות במסגרות** על ידי מסלולי פיתוח אישי, שיפור תנאי תעסוקה וטיפוח גאוות יחידה.
13. מומלץ **למדוד את המסגרות על יכולתן לשמר את אנשי הצוות**, מתוך הבנה שתחלופה גבוהה עשויה להצביע על יחסים מתוחים בין הצוות למנהל המסגרת, על כלים לא מספקים להתמודדות עם האתגרים במסגרת ועל שחיקה של אנשי צוות.

עוד פרסומים של המכון בנושא

- אלפסי, ב', סרבר, מ' וארזי, ט'. (2023). התערבות מיטבית במסגרות לנוער קצה: סקירת ספרות. דמ-23-939.
- קפרנוב, א' ואייזיק, ע'. (2023). לשבור את המעגל: תוכנית חלוץ לשחרור קטינים ממעצר ומאסר – מחקר הערכה מעצבת. דמ-23-920.
- שפירא, ה', בכר, י' וארזי, ט'. (2023). מסגרות רשות חסות הנוער: סיכום ממצאי מדידת T-0. דמ-23-948.
- קפרנוב, א', לובוצקי-גטה, ש', אור שרביט, ז' וריבקין, ד'. (2020). תוכנית שירות לתועלת הציבור (של"ץ) לנוער עובר חוק: מחקר הערכה מסכמת. דמ-20-853.
- אלנבוגן-פרנקוביץ, ש', נבות, מ', רזניקובסקי-קוראס, א', גרסימנקו, א', אייזיק, ע' ובן רבי, ד'. (2018). מדריכי פנימיות לילדים בסיכון בישראל – תמונת מצב ואסטרטגיות להתמודדות עם אתגרי עבודתם. דמ-18-775.
- בן סימון, ב' וכאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'. (2017). מעבר לעולם העבודה: מדיניות ותכניות לבני נוער וצעירים בסיכון – סקירת ספרות.
- בן-סימון, ב' וכאהן-סטרבצ'ינסקי, פ'. (2016). מוסדות חסות והגנה לנוער: תפיסת טיפול ודרכי עבודה – סקירת ספרות.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

מקורות

- https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/d13cdc3f-a898-ec11-8148-00155d082403/2_d13cdc3f-a898-ec11-8148-00155d082403_11_19814.pdf אלמו-קפיטל, ג'. (2022). הטיפול בצעירות ערביות בסיכון במסגרת תוכנית יתד. הכנסת – מרכז המחקר והמידע. https://fs.knesset.gov.il/globaldocs/MMM/d13cdc3f-a898-ec11-8148-00155d082403/2_d13cdc3f-a898-ec11-8148-00155d082403_11_19814.pdf
- אמיתי, ג', רענן, ר', כאהן-סטרבצינסקי, פ' וריבקין, ד'. (2011). מסמך רקע לאשלים: מעבר לבגרות בקרב אוכלוסיות במצבי סיכון: צרכים והתערבויות. מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל. [מעבר לבגרות בקרב אוכלוסיות במצבי סיכון – צרכים והתערבויות \(הוכן כמסמך רקע לאשלים\) Brookdale » ברוקדייל \(jdc.org.il\)](https://www.brookdale.org.il/Portals/0/Docs/20110927%20-%20מצב%20סיכון%20במסגרת%20תוכנית%20יתד%20-%20רקע%20לאשלים%20-%20צרכים%20והתערבויות%20במסגרת%20תוכנית%20יתד.pdf)
- בן-סימון, ב' וכאהן-סטרבצינסקי, פ'. (2016). מוסדות חסות והגנה לנוער: תפיסת טיפול ודרכי עבודה – סקירת ספרות. מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל.
- [מוסדות החסות לנוער: תפיסת טיפול ודרכי עבודה – סקירת ספרות Brookdale » ברוקדייל \(jdc.org.il\)](https://www.brookdale.org.il/Portals/0/Docs/20160927%20-%20מוסדות%20חסות%20והגנה%20לנוער%20-%20תפיסת%20טיפול%20ודרכי%20עבודה%20-%20סקירת%20ספרות.pdf)
- הרשקוביץ, א'. (27 בספטמבר 2011). עברייני מין קטינים: סקירה מדעית עדכנית. הוצג בוועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת. זינר, א', חי, א' וחדאד חאג' יחיא, נ'. (2022). תוכנית יתד בחברה הערבית: מיכיו והמלצות לפיתוח והתאמת מענים עבור צעירים וצעירות ערבים בסיכון. חברת נאס - ناس לייעוץ ומחקר חברתי וכלכלי בע"מ, עבור יתד וג'וינט-אשלים. https://www.gov.il/BlobFolder/reports/molsa-yated-publications-arab-adoption-02-08-2022/he/ForMe_yated-arab-adoption-082022.pdf
- יעבץ, נ'. (2021). דו"ח פעילות – הפניות והשמות במעונות רשות חסות הנוער לשנים 2018–2020. משרד הרווחה והביטחון החברתי.
- יעבץ, נ', קינן, ש', כוכבי-סמסליק, א', בן שמחון, מ', גורן, ה' ושורק, י'. (2019). האוכלוסייה שבטיפול רשות חסות הנוער. בתוך: סקירת השירותים החברתיים: סקירת העשור 2009–2018, משרד הרווחה והביטחון החברתי.
- [סקירת העשור – פרק 2 חלק ג: 2. האוכלוסייה שבטיפול רשות חסות הנוער \(www.gov.il\)](https://www.gov.il/Portals/0/Docs/20190927%20-%20סקירת%20השירותים%20החברתיים%20-%20סקירת%20העשור%202009%20-%202018.pdf)
- כהן מורנו, ר', צבע, י', פלדמן, ק' ושיף, מ'. (2020). מצבם של יוצאי מסגרות "הרשות לחסות הנוער" בגיל הבגרות הצעירה: מחקר מעקב. חברה ורווחה, מ', 1, 109–136. https://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Magazine/Lists/ArticlesList/Attachments/1815/40-1-Rinat_Cohen_Moreno.pdf
- מבקר המדינה. (2020). משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים: הטיפול בנוער בסיכון גבוה. דוח שנתי 70ב. <https://www.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Documents/2020/70b/2020-70b-214-Noar.pdf>
- מבקר המדינה (2019). השירותים החברתיים לאוכלוסייה הערבית במזרח ירושלים. בתוך: מבקר המדינה, דוח ביקורת מיוחד: פיתוחה וחיזוק מעמדה של ירושלים, חלק שני (עמ' 337–443).
- <https://www.mevaker.gov.il/sites/DigitalLibrary/Documents/special/2019-Jerusalem/31-services.pdf>
- מויאל, ח'. (2018). פדגוגיה טיפולית: השכלה מעוררת תקווה לבני נוער במצבי סיכון. משרד החינוך, המינהל הפדגוגי, אגף א' חינוך ילדים ונוער בסיכון. <https://meyda.education.gov.il/files/YeledNoarBesikun/treatmendped.pdf>

משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. (2020). נוהל 5.2: ממשקי עבודה האגף החוץ ביתי מנהל שח"א - רשות חסות הנוער במינהל סיוע לבתי משפט ותקון.

https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/molsa-taas15-attachments/he/TaasSocialRegulationsFiles_Taas15_15.2.pdf

משרד הרווחה והביטחון החברתי. (2023א). מעונות חסות הנוער לנוער בסיכון.

<https://www.gov.il/he/Departments/dynamiccollectors/molsa-youth-sponsorship-frames?skip=0>

משרד הרווחה והביטחון החברתי. (2023ב). חסות הנוער – דירות מדרגה.

<https://www.gov.il/he/Departments/General/molsa-youth-sponsorship-frames-stage-departments>

משרד הרווחה והביטחון החברתי. (2021). דוח סטטיסטי לשנים 2019-2020.

<https://www.gov.il/he/Departments/publications/reports/molsa-publications-office-reports-2019-2020>

נויבך, ק., ואברהם, צ. (2023, 26 ביולי). בית בקצה המסילה (פרק 2 – לבד בשטח). [פודקאסט] בתוך *חיות כיס*, כאן.

<https://omny.fm/shows/hayot-kiss/2-3>

סייף, א', חדאד חאג' יחיא, נ' וחי, א'. (2021). תפיסות של צעירים ובני נוער מהחברה הבודאית בנגב לגבי תופעות של אלימות ופשיעה. חברת נאס - *ناس* ליעוץ ומחקר חברתי וכלכלי בע"מ, עבור ארגון יוזמות אברהם.

מחקר: תפיסות של צעירים בדואים בנגב לגבי האלימות והפשיעה | *بحث: تصورات الشباب من المجتمع البدوي في النقب حول العنف والجريمة - יוזמות אברהם* (abrahaminitiatives.org.il)

פורזיקי, נ'. (2022). מיפוי ההון האנושי בקרב צעירים וצעירות ממזרח ירושלים. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

https://jerusaleminstitute.org.il/publications/human_capital_east_jerusalem

רבינוביץ, מ'. (2020). סוגיות בפעילות המסגרות של רשות חסות הנוער. הכנסת – מרכז המחקר והמידע.

<https://main.knesset.gov.il/activity/info/research/pages/incident.aspx?docid=cas-76497-b7b4s4>

רודניצקי, א'. (2013). פרק 6: החברה הבודווית בנגב – מאפיינים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים. בתוך: *אוגדן המידע – החברה*

הערבית בישראל 2013. יוזמות אברהם. [פרק-6-החברה-הבודאית-אריק-רודניצקי-1.pdf](https://www.abrahaminitiatives.org.il/ro-dnitski-1.pdf) (abrahaminitiatives.org.il)

רשות חסות הנוער. (2022). סיכום תהליך אסטרטגי רשות חסות הנוער: תוצרי צוותי העבודה והמלצותיהם. (מסמך כנימי).

שפירא, ה', בכר, י' ארזי, ט'. (2023). מסגרות רשות חסות הנוער: סיכום ממצאי מדידת T-0. דמ-948-23. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

<https://brookdale.jdc.org.il/publication/youth-protection-authority-residential-care-facilities-summary-of-t-0-measurement>

שפירא, ת' ועראר, ח'. (2017). הסדרה מגדרית של נשים ערביות. לקסי-קיי, 8, 10-11.

https://www.kaye.ac.il/wp-content/uploads/2018/08/Gender-arranging-of-Arab-women-8_12-2017.pdf

שקדי, א. (2011). המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני – הלכה למעשה. אוניברסיטת תל אביב.

Caldwell, M. F. (2010). Study characteristics and recidivism base rates in juvenile sex offender recidivism. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 54(2), 197–212. DOI: 10.1177/0306624X08330016

Davidson-Arad, B., Benbenishty, R., & Golan, M. (2009). Comparison of violence and abuse in juvenile correctional facilities and schools. *Journal of Interpersonal Violence*, 24(2), 259–279. <https://doi.org/10.1177/0886260508317183>

MacPherson, H. A., Cheavens, J. S., & Fristad, M. A. (2013). Dialectical behavior therapy for adolescents: Theory, treatment adaptations, and empirical outcomes. *Clinical child and family psychology review*, 16, 59–80. <https://doi.org/10.1007/s10567-012-0126-7>

נספח: פירוט המסגרות שמהן רואיינו בעלי תפקידים ובוגרים, לפי סדר א"ב

שם המסגרת	סוג	מגדר	קבוצה באוכלוסייה
אורנים	הוסטל	נערות	כללי
אל בוסת'אן	מעון נעול	נערות	ערבי
אחוזה	פנימייה	נערים	ערבי
אמאן	פנימייה	נערות	ערבי
בית אשל	הוסטל	נערים	כללי
בית דקל	הוסטל	נערים	כללי
בית הנער	מעון נעול ופנימייה	נערים	כללי
בית רות	פנימייה	נערות	כללי
גיל-עם	מעון נעול	נערים	כללי
דרך הלב	פנימייה	נערים	דתי לאומי
דארנא	פנימייה	נערים	כללי
מחול	פנימייה	נערות	דתי, דתי לאומי וחרדי
מלכישוע	טיפול בהתמכרויות	מעורב	כללי
מסילה	מעון נעול	נערות	כללי
מצפה ים	מעון נעול	נערים	כללי
נוף הרים	מעון נעול	נערים	ערבי
נווה חורש	מעון נעול להתערבות במשבר, מעון נעול	נערים	כללי
נירים	פנימייה	מעורב	כללי
צופיה	מעון נעול להתערבות במשבר, מעון נעול	נערות	כללי